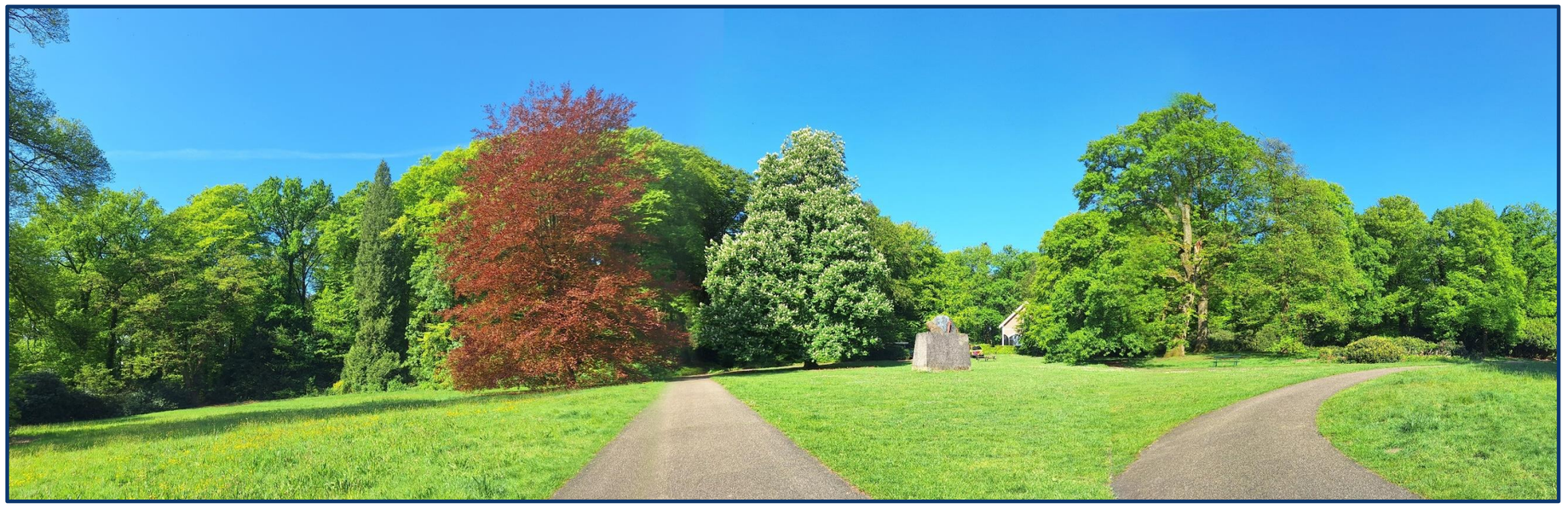
Analyse

Invloed van landschapsarchitect C.E.A. Petzold op Gulden Bodem

te Arnhem

- 9 september 2024 -

SB4

Specialisten in Groen Erfgoed

Analyse

Invloed van landschapsarchitect C.E.A. Petzold op Gulden Bodem

te Arnhem

- 9 september 2024 -

Opdrachtgever:
gemeente Arnhem

SB4

Specialisten in Groen Erfgoed

Costerweg 1-K - 6702 AA Wageningen - 0317 424 167 - www.sb4.nl - info@sb4.nl

INHOUD

Inleiding 3

1. Tuinarchitect C.E.A. Petzold 4

2. Petzold en Zypendaal 7
   2.1. Bezoek aan Zypendaal 7
   2.2. Plan voor Het Jachthuis 8
   2.3. Petzold's werk 8

3. De veranderingen in het park bij Het Jachthuis 9
   3.1. De aangetroffen situatie 9
   3.2. Het plan van Petzold 10
   3.3. De gerealiseerde situatie 11
   3.4. De huidige situatie 13
   3.5. Samenvattend 14

4. Sortiment 15
   4.1. Bomen op de plankaart van Petzold 16
   4.2. Opvallende bomen in de huidige situatie 19
   4.3. Overzicht van gebruikte soorten 21
   4.4. Conclusies uit de veldinventarisatie 26

Bronnen 27
   Literatuur 27
   Internet 27

Bijlage I. Beknopte biografie van Zypendaal 28
   I.1. Formele aanleg (>1644-1802) 28
   I.2. Vroege landschapsstijl (1802-1851) 29
   I.3. Late landschapsstijl (1851-1880) 30
   I.4. Latere wijzigingen (>1880) 31

Bijlage II. Citaten van Petzold met betrekking op Zypendaal. 32

Bijlage III. Historische foto's en prentbriefkaarten 34

Bijlage IV: Onderzoek naar gebruik van houtige gewassen door C.E.A. Petzold 38

Colofon

© 2024, SB4 Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen BV.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar worden gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij op papier of digitaal, zonder voorafgaande toestemming van de opdrachtgever en na overleg met SB4. In geval van publicatie, geheel of gedeeltelijk, van dit als intern rapport bedoelde document, kan het noodzakelijk zijn om auteursrechten, copyright, publicatierechten en/of andere rechten te regelen met SB4 of andere partijen.

Foto's en afbeeldingen in dit rapport zijn gemaakt door SB4, tenzij de bronvermelding anders aangeeft. De kaarten zijn noordwaarts georiënteerd, tenzij anders aangegeven.

Tekst en opmaak: SB4 Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen
ir. E.M.J. Blok bnt, ing. C.M.F. Brouwer
Costerweg 1-K, 6702 AA Wageningen, www.sb4.nl

Projectnummer: 11230

Opdrachtgever: Gemeente Arnhem
Contactpersoon: dhr. J. Floor

Versie: definitief, 9 september 2024

Voorblad: Parkweide op Gulden Bodem. Vroegere locatie Jachthuis.
Achterblad: Ontwerp van C.E.A. Petzold voor het terrein van Gulden Bodem, omstreeks 1872.

INLEIDING

Gemeente Arnhem is eigenaar van meerdere historische stadsparken, waaronder de parken Zypendaal en Gulden Bodem. Vanuit de wens om deze parken met respect voor de cultuurhistorische waarden te beheren en zorgvuldig om te gaan met de nog aanwezig relicten leven er diverse vragen rondom de aanleg op Zypendaal en Gulden Bodem.
Uit eerder onderzoek kwam naar voren dat de vanuit Duitsland afkomstige tuinarchitect C.E.A. Petzold in de tweede helft van de negentiende eeuw betrokken moet zijn geweest bij veranderingen en verfraaiing van deze terreinen, die destijds gezamenlijk als Zypendaal werden aangeduid en in bezit waren van mr. Willem Gerard baron Brantsen van de Zyp. Een plankaart voor het gebied Gulden Bodem van omstreeks 1872 is bewaard gebleven. Onduidelijk is in hoeverre dit plan van Petzold tot uitvoering is gebracht en wat hiervan tegenwoordig nog aangetroffen kan worden.
Naast de vraag over vormgeving en relicten is meer inzicht gewenst in het door Petzold toegepaste sortiment, specifiek de bomen en heesters. Maakte hij gebruik van specifieke soorten of combinaties en kan dit een leidraad zijn bij toekomstige vervanging of verjonging?

Bovenstaande onderzoeksvragen heeft Gemeente Arnhem voorgelegd aan SB4 Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen met de opdracht de werkzaamheden van tuinarchitect C.E.A. Petzold in de parken van Zypendaal en Gulden Bodem nader te duiden. Voorliggende rapportage is het resultaat van deze analyse die heeft bestaan uit kaartvergelijk, literatuurstudie en veldverkenningen.

Na een korte biografie met typering van zijn werk wordt nader ingegaan op de bemoeienis van tuinarchitect Petzold bij de parken van Zypendaal en Gulden Bodem. Daaruit zal blijken dat, in tegenstelling tot wat eerder is beweerd, zijn betrokkenheid bij het gedeelte Zypendaal betwijfeld kan worden. Voor het gebied Gulden Bodem, dat pas vanaf de 20e eeuw onder die nam bekend staat, staat zijn betrokkenheid wel onomstotelijk vast.
Vervolgens word ingegaan op de door Petzold aangetroffen terreinsituatie (zijn vertrekpunt) en de door hem voorgestelde veranderingen in ruimtelijke zin. Door vergelijk met latere kaarten en luchtfoto's ontstaat een indruk van hetgeen is uitgevoerd en overgebleven.
Daarnaast zijn de beplantingsaantekeningen op de bewaard gebleven plantekening voor Gulden Bodem getranscribeerd. Dit is uitgewerkt tot een tabellarisch overzicht, waarbij de door Petzold gehanteerde naam is aangevuld met de toenmalige en huidige wetenschappelijke naamgeving, alsmede de gangbare Nederlandse aanduiding. Tevens is de huidige aanwezigheid aangegeven.
Ten slotte wordt op basis van recente onderzoek een nadere beschrijving gegeven van het door Petzold veel gebruikte sortiment en de wijze van toepassing. Daarbij is dankbaar gebruik gemaakt van onderzoek door de Stiftung „Fürst-Pückler-Park Bad Muskau" in Duitsland en met name het werk van mw. Susanne Richter en mw. Katrin Schulze.

Voorliggend onderzoek is uitgevoerd door Eric Blok (landschapsarchitect bnt en tuinhistoricus) en Caroline Brouwer (tuin- en landschapsinrichter), beiden werkzaam bij SB4. Onze dank gaat uit naar Jan Floor van Gemeente Arnhem voor zijn enthousiasme over de beide parken en naar de collega's binnen de Vakgroep Groen Erfgoed, speciaal de deelnemers aan de door de Vakgroep in 2022 en 2023 georganiseerde Petzold-studiedagen.

1. TUINARCHITECT C.E.A. PETZOLD

Het meest omvangrijke onderzoek naar leven en werken van tuinarchitect C.E.A. (Eduard) Petzold is verricht door Michael Rohde en in 1998 verschenen onder de titel: *'Von Muskau bis Konstantinopel, Eduard Petzold ein europäischer Gartenkünstler 1815-1891'.*[1] Dit boek is de publieksuitgave van het proefschrift van Rohde, die daarvoor onderzoek deed in geheel Europa.
Specifiek voor het werk van Petzold in Nederland deed Bonica Zijlstra in het midden van de jaren 80 van de vorige eeuw studie, in opdracht van de Nederlandse Tuinenstichting. Dit onderzoek is in 1987 gepubliceerd in de bundel: '*Nederlandse Tuinarchitectuur II, tuinen van Carl Eduard Petzold, Dirk Wattez, Petrus Hermannus Wattez en Samuel Voorhoeve'*.[2]
Hoewel beide rapportages inmiddels van 25 tot 35 jaar geleden dateren, zijn dit tot nu toe de meest omvattende studies. Nadien is onderzoek gedaan naar individuele Nederlandse en Duitse buitenplaatsen en meer thematisch naar de door hem gebruikte sortimenten. Vanuit de grote betekenis en historische waarde heeft de Stiftung „Fürst-Pückler-Park Bad Muskau", die in Oost-Duitsland het beheer heeft over het park van Muskau, meerdere internationale studies en symposia georganiseerd rondom ontwerpen en thema's van de vroege landschapsstijl, het werk van Fürst Pückler en van Eduard Petzold.

Carl Eduard Adolph Petzold deed zijn eerste ervaringen als leerling tuinman op in het Park van Bad Muskau (totaal 545 ha, sinds de Tweede Wereldoorlog aan beide zijden van de Pools-Duitse grensrivier de Neisse), dat sinds 2004 op de Werelderfgoedlijst staat. Na de dood van zijn leermeester Jacob Rehder (1852), heeft Petzold, op aandringen van Fürst Pückler (tot 1845 eigenaar), aldaar de functie van inspecteur van de parken en tuinen (Garten-Inspector) gekregen. Zijn broodheer en opdrachtgever was toen Willem Frederik Karel van Oranje (Prins Frederik, 1797 -1881), tweede zoon van Koning Willem I en broer van Koning Willem II, die sinds 1846 eigenaar was van Park Muskau en die ook diverse landgoederen en buitenplaatsen rondom Wassenaar bezat.

Recent heeft de Vakgroep Groen Erfgoed, de Nederlandse vereniging van onderzoekers en planopstellers voor groen erfgoed, de studie naar het werk van Petzold opgepakt en inmiddels twee studiedagen georganiseerd. Op de laatste studiedag (11 mei 2023 op Rhederoord in De Steeg) heeft Eric Blok een korte schets gegeven van Petzolds loopbaan en zijn werk in Nederland. Onderstaande tekst is ontleend aan het verslag van die studiedag.[3]

Belangrijke momenten uit het persoonlijk leven en werk van Carl Eduard Adolph Petzold

1815 Carl Eduard Adolph Petzold wordt als vierde zoon geboren op 14 januari in Köningswalde, zijn vader Carl Friedrich Christian was predikant, zijn moeder Christiane Friederike Auguste Roeser sterft in zijn geboortejaar. Vader hertrouwt in 1817 met Juliane Sophie Bach, het gezin breidt uit met nog 12 kinderen.

1826 Hij verhuist met zijn ouders en broers en zussen naar Muskau (Silezië). Na een studie in Halle (rechten), besluit hij om zich in de tuinkunst te gaan bekwamen.

1831 Als 16-jarige wordt Eduard tuinmansleerling en komt in dienst bij Fürst Hermann von Pückler-Muskau. Hij leert tekenen en landmeten, stelt begrotingen en bestekken op, vergaart soortenkennis en leert ontwerpen. Ook voert hij beplantingsprojecten uit en legt onder begeleiding paden en wegen aan. Zijn leermeesters zijn de landmeter E. Kalbitz en Jacob Heinrich Rehder, de Garten-Inspector van park Muskau.

1834 Hij wordt bevorderd tot 'Gehilfe' (volleerde tuinmansleerling) en gaat ook op andere landgoederen werken.

1835 In 1835 tot 1838 is hij in dienst van de heer Dolan te Matzdorf.

1838 Vanaf 1838 tot 1840 is hij in dienst van de heer Von Riedesel in Neuenhof bij Eisenach, waar hij zijn eerste park ontwerpt en ook de aanleg uitvoert. Hij behoudt daar tot 1844 de eindverantwoording. Elk jaar krijgt hij drie zomer- en drie wintermaanden vakantie om te reizen en daarbij indrukken en ervaringen op te doen.

1841 **In de winter van 1841-42 verblijft Petzold voor het eerst in Nederland**, verbaast zich over de beplantingen in het Nederlandse landschap en bezoekt onder andere boomkwekerijen in Boskoop.

1844 Hij wordt aangesteld als Groszherzoglichen Hofgärtner op Slot Ettersburg bij Weimar door Carl Alexander von Sachsen-Weimar-Eisenach en zijn vrouw Princes Sophie der Nederlanden. Hij heeft de opdracht om het paleispark opnieuw in te richten. In deze periode ontwikkelt hij ideeën over tuinkunst.

1847 Hij maakt een reis naar Engeland in het gevolg van de Groothertog en bezoekt daar vele parken. Hij wordt fan van Repton.

1849 *1e publicatie;* '*Beiträge zur Landschafts-Gärtnerei'; Weimar, algemene beschouwingen over planten in het landschap, gebaseerd op waarnemingen in de natuur, over park Slot Ettersburg bij Weimar, de functie van planten, bomen en heesters in het landschap en beplantingen langs wegen en velden.*

1851 Eduard Petzold trouwt met Frederike Amalie Mathilde Eiserhardt, ze krijgen uiteindelijk 5 kinderen.

1852 Hij wordt gevraagd op aandringen van Fürst Hermann von Pückler-Muskau (die hem als alter-ego beschouwt) als Garten-Inspector, opvolger van Rehder, die in februari 1852 was gestorven; nu in dienst van Prins Frederik. Hij maakt het park 2x groter, koopt een stuk grond bij Zwickau en bouwt er een huis met Handelsgärtnerei.

1853 *2e publicatie*; '*Beiträge zur Landschafts-Gärtnerei; Jena, 'zur Farbenlehre der Landschaft', over kleurenwerking van blad, planten, heesters en bomen bij de opbouw en inrichting van het landschap.*

1854 **In opdracht van 'Prins Frederik' verblijft Petzold in Wassenaar** t.b.v. een reorganisatie van de aanleg en of een uitbreiding van **de Paauw, Backershagen, Groot Hasenbroek, Raaphorst, ter Horst en Eikenhorst**, alles eigendom van de Prins op Nederlandse bodem. Hij komt hier meerdere keren tot aan de dood van Prins Frederik (1881). Zijn adviezen zijn geleidelijk en gedeeltelijk uitgevoerd. Hij is van 1854 tot 1859 in dienst van Frederik voor diens bezittingen in Wassenaar en Voorschoten. In die periode ontwerpt hij de aanpassingen voor de landgoed Raaphorst en omgeving. In 1854 ook de Prinsessentuin bij de Paauw, waaronder een Japanse aanleg met hulp van Philip von Siebold.

1856 *3e publicatie; 'Der Park von Muskau': Hoyerswerda, für Freunde der Landschafts-Gärtnerei und den Fremden zum Wegweiser. Over de natuurlijke gesteldheid van het terrein het parkontwerp, de praktische uitvoering ervan en het onderhoud van het park*. Het bevat ook een overzichtstekening van het park getekend door A. Redlich en B. Brotke.

1858 Ontwerp, inrichting en aanleg van het arboretum / de boomkwekerij aan de zuidzijde van park Muskau. In samenwerking; ontwerp Petzold, uitvoering Kirchner.

[1] Rohde, M., *Von Muskau bis Konstantinopel, Eduard Petzold ein europäischer Gartenkünstler 1815-1891*, Verlag der Kunst, Dresden, 1998.
[2] Zijlstra, B., *Nederlandse Tuinarchitectuur II, tuinen van Carl Eduard Petzold, Dirk Wattez, Petrus Hermannus Wattez en Samuel Voorhoeve,* Nederlandse Tuinenstichting, Amsterdam, 1987.
[3] Vakgroep Groen Erfgoed, *Verslag Studiedag Petzold 2, donderdag 11 mei 2023*, concept versie 6 mei 2024. Met dank aan Francis Schennink en Kees van Dam.

1861 **Bezoek aan Beukenhorst in Wassenaar**, advies en uitvoering landschapspark in opdracht van Jhr. G.C.A.H. von Goedeke en zijn vrouw jonkvrouw W.F.F. Fagel. Zijn advies is niet uitgevoerd.

1862 *4e publicatie; 'Die Landschafts-Gärtnerei; ein Handbuch für Gärtner, Architekten Gutsbezitzer und Freunde der Gärtnerkunst mit Zugrundelegung Repton'sche Principien' (2e vermeerderde druk Leipzig 1888*). Hij reist dat jaar voor de 2e keer naar Engeland om voornamelijk arboreta te bekijken.

1863 **Eerste bezoek in Arnhem aan kasteel Zypendaal**, bij baron W.G Brantsen van de Zijp en zijn vrouw A.A.C. Bohlen.

1864 *5e publicatie;* Wetenschappelijke catalogus van het arboretum *'Arboretum* Muscaviense' in park Muskau*: über die Entstehung und Anlage des Arboretum Seiner Königlichen Hoheit des Prinzen Friedrich der Niederlande zu Muskau nebst einem beschreibenden Verzeichniss der sämmtlichen, in demselben cultivirten Holzarten; ein Beitrag zur Dendrologie der Deutschen Gärten. Mit einem colorirten Plane des Arboretum zu Muskau.* De publicatie is een gezamenlijke productie van Petzold en G. Kirchner (arboretumtuinman), gepubliceerd in Gotha, bestaande uit 108 pagina's inleidende hoofdstukken en 723 pagina's met beschrijvingen van boomsoorten.

1865 Verkoop van zijn huis en Handelsgärtnerei bij Zwickau.

1868 **Op bezoek in Rhederoord, de Steeg**; advies op verzoek van J.P.J.Th. Brantsen en vervolgens op **Bingerden in Angerlo**, werkplan gemaakt op verzoek van baron W. van Heeckeren van Kell en gravin A.M. van Limburg-Stirum. Op Rhederoord is veel advieswerk van hem uitgevoerd, op Bingerden is een deel uitgevoerd.

1870 **Opnieuw bezoeken aan Zypendaal in Arnhem** op verzoek van baron Brantsen van de Zijp en zijn vrouw A.A.C. Bohlen en **Angerlo op Wielbergen** op verzoek van jonkheer C.M. Brantsen van Wielbergen en gravin J.S. van Limburg Stirum.

1871 **Op bezoek in het Haagse Bos** op verzoek van de Minister van Financiën, zijn beschouwingen over de aanpak werden opgenomen bij de stukken van de staatsbegroting 1872. Zijn advies is niet opgevolgd.

1872 Hij wordt bevorderd tot 'Park- und Gartendirektor'. In deze jaren maakt hij nog steeds reizen, onder andere naar Oostenrijk.

1874 *6e publicatie; Fürst Hermann von Pückler-Moskau in seinem Wirke in Muskau und Branitz, sowie in seiner Bedeutung für die Bildende Gärtnerkunst Deutschlands: einde aus persönlichem und brieflichem Verkehr mit dem Fürsten hervorgegangene biografische Skizze (Leipzig).* De grote betekenis van Fürst Pückler voor de stijl van het 19e-eeuwse landschapspark in Duitsland wordt belicht, alsook aspecten van de mens Petzold.

1877 **Bezoek aan Hof te Dieren in Dieren** op verzoek van baron R.F van Heeckeren van Wassenaar en gravin van Aldenburg Bentinck. Het ontwerp dat is gemaakt, is ook uitgevoerd. Tevens **bezoek aan Oud- Wassenaar** op verzoek van C.J. van der Oudermeulen en gravin J.E. van Randwijck. Ook daar is werk van Eduard Petzold uitgevoerd, maar niet duidelijk wat.

1878 **Bezoek aan Klein- en Nieuw- Leeuwenhorst in Noordwijkerhout** op verzoek van jonkvrouw S.G.F. Gevers en graaf F.A.G van Limburg Stirum, ook een **bezoek aan Weldam in Goor en Middachten in de Steeg** op verzoek van graaf W.C.Ph.O. van Aldenburg Bentinck en barones M.C. Van Heeckeren tot Weldam. Zijn adviezen hebben hier niet geleid tot realisatie.

1879 **Eerste bezoek aan Ruurlo**, Eduard Petzold maakt in juli 1880 een schetsontwerp in opdracht van gravin A.M van Limburg-Stirum en baron W. van Heeckeren van Kell. De bijdrage van Eduard Petzold bestaat voor een groot deel uit een ontwerp voor en de uitvoering van parkaanleg langs de hoofdlaan van het huis en in het gebied ten zuiden van de Vordense Beek. Hij heeft Ruurlo meerdere keren bezocht.

1881 Einde dienstverband na de dood van Prins Frederik. Petzolds vrouw overlijdt op 25 oktober 1881.

1882 Verhuizing naar Blasewitz bij Dresden.

1883 **Bezoek landgoed Elswout in Overveen** op verzoek van W. Borski III en J.J. van Hoey Smith. Hij werkt samen met Springer en de voorgestelde reorganisatie is in eerste instantie ook door Springer uitgevoerd, aanvankelijk in de geest van Petzold. In dat zelfde jaar **bezoekt Petzold ook Duinlust in Overveen** in opdracht van J.J. Borski en D. van der Vliet. Zijn advies is daar gerealiseerd.

1884 Hij wordt door de koning van Bulgarije, Alexander I, gevraagd een aanleg te ontwerpen bij het vorstelijk slot te Varna, aan de Zwarte Zee. Petzold neemt de uitnodiging tot bezichtiging van het terrein aan en maakt samen met zijn schoonzoon een fascinerende reis naar het oosten. Met de bewerking van het plan is hij in de winter van 1884-1885 bezig, de aanleg wordt wegens politieke omstandigheden niet geheel uitgevoerd.

1885 **Eerste bezoek aan landgoed Twickel in Delden** in opdracht van baron R.F. van Heeckeren van Wassenaar en gravin M.A.M.A. van Aldenburg Bentinck. Hij komt daar tot een paar maanden voor zijn dood. Zijn advies over de reorganisatie van de aanleg van J.D. Zocher jr. is uitgevoerd.

1888 **Bezoek landgoed Clingendael in Wassenaar** in opdracht van baron A.N.J.M van Brienen van de Groote Lindt en barones M.L.O.N. van Tuyll van Serooskerken. Het doel is een ontwerp voor het rosarium en de reorganisatie van de aanleg van J.D. Zocher, later aangepakt door L.A. Springer.

1890 *7e publicatie 'Erinnerungen aus mein Leben' (Leipzig), met aantekeningen van zijn vader over het leven van zijn familie en een verwerking van zijn eigen aantekeningen en ervaringen van o.a. zijn buitenlandse reizen. In zeer kleine oplage gedrukt en daarom zeldzaam. Zijn werk en verblijf in Nederland is in deze publicatie in grote lijnen te volgen.*

1891 Op 10 augustus 1891 stierf Carl Eduard Adolph Petzold in Blasewitz en vond op het Johannes kerkhof in Tolkewitz zijn laatste rustplaats.

Eduard Petzold, bij zijn laatste bezoek aan Twickel op 6 december 1890. (Herkomst: Cascade weblog 8 februari 2008.)

Stijlkenmerken en stijlinvloeden

Het werk van een landschapsarchitect wordt door Petzold zelf benoemd als een schilderen met de natuur: een park moet zo aangelegd zijn dat er driedimensionale 'schilderijen' ontstaan wanneer men er op uitkijkt vanuit het huis, vanaf voetpaden en rijwegen en vanaf de oprijlaan.

'Wir können... die Thätigkeit eines Landschaftsgärtners ein Malen in der Natur nennen. Eine Kentnisse der Grundsätze der Malerei und ein dadurch gebildeter Schönheitssinn sind demnach wesentliche Bedingungen... Nächst der Form ist es die Farbe, als Folgeder Einwirkung des Lichtes, welche Naturscenerien schön erscheinen lässt... Ein gründliches Studium der Formen- und Farbenlehre zum richtigen Verständniss des Characters einer Gegend, und Kentniss der Grundregeln der Perspectïve... wird deshalb dem bildenden seine Wirksamkeit wesentlich fördern.'[4]

Bij de aanleg van een park moet de landschapsarchitect er naar Petzolds mening voor zorgen dat hij de natuurlijke gesteldheid van het terrein volgt en de natuurlijke schoonheid versterkt. Terreinen moeten groter ogen dan in werkelijkheid het geval is, door: grenzen met beplantingen te verdoezelen, het creëren van lange vergezichten, weglopende waterpartijen en perspectivisch effect door middel van kleurwerking in beplantingen. Zorgvuldig gekozen combinaties van boomsoorten zorgen voor aangename effecten en afwisseling in vorm (ook horizontaal en verticaal) en in kleur.
Zijn bedoeling is dat In de landschappelijke aanleg nauwelijks een mensenhand zichtbaar is: het totaal moet zo natuurlijk mogelijk aandoen, eigenlijk slechts als een 'verbeterde natuur' bestaan. Een bloementuin, of de omgeving van een gebouw mag wel rechtlijnig en zichtbaar kunstmatig zijn.

In haar voordracht op de Petzold-studiedag van de VGE op Rhederoord vat Lucia Albers de kenmerken van Petzold samen als:

1. Hij houdt rekening met de bestaande situatie en grijpt in zijn ontwerpen ‘groots’ in.
2. Hij verbindt vaak verschillende onderdelen van een landgoed en betrekt de ‘wijde’ omgeving (voorbeelden: De Paauw - de Horsten, Duinlust - Elswout, Oud Wassenaar – Wittenburg – Rust en Vreugd, Clingendael).
3. Hij schept ruimte, weidsheid, doorzichten en dieptewerking d.m.v. licht-donker, kleurcombinaties van soorten en coulissen werking.
4. Hij werkt met reliëf, gelobde randen, grote gazons en boomgroepen, boomboeketten of gebundelde bomen en vaak brede paden.
5. Er is meestal sprake van een uitgebreid assortiment aan planten(boom)soorten.
6. In sommige ontwerpen is sprake van herintroductie van geometrie (Prinsessetuin De Paauw, Elswout, Oud Wassenaar). [5]

[4] Petzold, C.E.A., *Erinnerungen aus meinem Leben*, Leipzig 1890, p. 18.

[5] Vakgroep Groen Erfgoed, *Verslag Studiedag Petzold 2, donderdag 11 mei 2023*, concept versie 6 mei 2024. Met dank aan Francis Schennink en Kees van Dam.

2. PETZOLD EN ZYPENDAAL

2.1. Bezoek aan Zypendaal

Vanaf 1851 is mr. Willem Gerard baron Brantsen van de Zyp (1831-1899) door vererving eigenaar van de buitenplaats Zypendaal. Vanaf dan wordt Huis Zypendaal door de familie Brantsen permanent bewoond en worden huis en park gemoderniseerd.
Baron Brantsen bekleedt diverse functies in Den Haag. Als kamerheer is hij verbonden aan het hof van Prins Frederik en bezoekt meermaals diens landschapspark in Muskau (Duitsland). Via Prins Frederik maakt hij kennis met de landschapsarchitect C.E.A. Petzold, wat zou leiden tot een samenwerking op Zypendaal. Ook bij andere leden van de familie Brantsen zou Petzold met adviezen en ontwerpen behulpzaam zijn.
Het park van Zypendaal (waartoe in die tijd ook al Gulden Bodem behoorde en nog niet onder die naam bekend stond) was eerder in landschapsstijl gebracht door landschapsarchitect Johan Philip Posth (1763-1831).[6]

In 1863 moet Petzold (waarschijnlijk voor het eerst) op Zypendaal zijn geweest. Zo schrijft hij in zijn *Erinnerungen aus meinem Leben, für die Familie als Handschrift gedruckt,* dat aan het eind van zijn leven in 1890 verscheen:
"[…] *In het najaar van 1863 was ik weer enkele weken in Holland, en bezocht het mooie en grote landgoed Zypendaal bij Arnhem, toebehorend aan baron Wilhelm Brantsen, die als kamerheer van de prinses* [Louise]*, Frederiks echtgenote, vaak in Muskau was en met wie ik daar kennis had gemaakt.*"
Hij vervolgt met: *"Voor deze aanzienlijke parkaanleg heb ik een plan gemaakt en ben voor de uitvoering daarvan later meermaals voor langere tijd terug geweest.*
Vanaf de met beukenbossen bedekte hoogten is er uitzicht over het dal van de Rijn, drie mijl ver tot aan Nijmegen. Door deze aanleg, die tot tevredenheid van de eigenaar was uitgevoerd, tezamen met de werken op de landgoederen van Prins Frederik, vestigde ik mijn reputatie in Nederland. In het bijzonder door de aanbeveling van deze heer, vervolgens door die van de hofmaarschalk van de Prins, graaf Limburg Stirum, en vooral door die van mijn hoge heer, Prins Frederik der Nederlanden zelf, heb ik veel succes gehad bij de hoge aristocratie van de Nederlanden. […]"[7]
Even verderop schrijft Petzold: *"*[…] *In de herfst van dat jaar* [bedoeld is 1870] *ging ik weer naar Holland naar baron Karl von Brantsen vanwege de parkaanleg op Angerlo, niet ver van Doesburg aan de IJssel gelegen.* […]*"*[8]

Ook in zijn kort daarvoor (in 1888) verschenen boek *Die Landschafts-Gärtnerei* verwijst Petzold naar Zypendaal. Als beschrijving van een goede benadering van een huis merkt Petzold op:
"[…] *Als het huis niet heel groot en imposant is, is het niet voordelig om het op grote afstand te laten zien, omdat het huis daarmee kleiner lijkt dan het werkelijk is. Deze opvatting vormde het uitgangspunt voor de aanleg van de toegangsweg in het park van Zypendaal bij Arnhem in Holland. Het landhuis kan door zijn ligging in de diepte pas na een bocht van de weg van nabij getoond worden, waarbij het zich, omgeven door schilderachtige boomgroepen, zeer voordelig presenteert.*
De ruimere parkaanleg van Zypendaal in het algemeen toont het fijne gevoel en begrip voor landschappelijke schoonheid van de eigenaar, Baron van Brantsen, die zich -geënthousiasmeerd door zijn eigen voorbeeld en succes - heeft ingezet en nog steeds inzet voor het verbeteren van de 'natuurtuinkunst' [de landschapsstijl] in Nederland.
Het is verheugend om te zien hoe de kunst van de landschapsstijl ook daar [in Nederland] steeds meer wordt gevolgd en beter wordt begrepen. Net zo min als dat men het woonhuis moet zien waar de weg van het huis afwendt, zo dient op alle plekken langs de toegangsweg waar het woonhuis zich niet mooi toont, het aanzicht verhuld te worden door beplantingen en getracht te worden de aandacht af te leiden door het openen van andere delen van het park of door groepen mooie houtgewassen. […]"[9]

Ook de eeuwenoude tamme kastanjes, die nog altijd aan de westzijde van de Zijpendaalseweg staan, werden door Petzold genoemd:
'[…] *Op het landgoed Zypendaal bij Arnhem, toebehorend aan Baron van Brantsen, staan drie oude kastanjebomen, waarvan hierboven een afbeelding is bijgevoegd. De bomen waren omgeven door iepen van dezelfde hoogte maar werden tijdens de verandering van de aanleg vrijgezet.*
De geschatte leeftijd van deze bomen is 400 jaar. Ze werden geplant toen Zypendaal een jachtslot was van Karel van Egmond, hertog van Gelre. De hoogte van de twee grootste bomen is elk 23,50 meter, de dikte van één stam, gemeten op een meter van de grond, is 5,30 meter, die van de andere 4,60 meter. De kroonomtrek van de twee grootste, die met de kronen in elkaar zijn gegroeid, is 81 meter.[…] "[10]

(Zie ook de originele teksten in het Duits in bijlage II.)

'Zypendal bei Arnhem', illustratie uit *Die Landschafts-gärtnerei* uit 1888, afbeelding IX.

'Alte Kastanien (Castanea vesca L.) in Zypendal', illustratie uit *Die Landschafts-gärtnerei* uit 1888, p. 273.

[6] In het *Register van jaarlijksche onkosten en Reparatien op Zijpendaal, (1802-1828)* staan drie betalingen aan 'den architect J. Posth' in de periode 1803-1804. Posth werkte in 1797 ook op Rhederoord, eveneens een bezit van de familie Brantsen. (Bron: Gelders Genootschap, *Gulden Bodem Cultuurhistorische analyse en waardenstelling*, Arnhem, 2021; blz. 27. Zie ook: Gelders Archief, toegang 0452 Familie Brantsen, doc. 388.)

[7] Petzold, C.E.A., *Erinnerungen aus meinem Leben*, Leipzig, 1890, p. 170.

[8] Petzold, C.E.A., *Erinnerungen aus meinem Leben*, Leipzig, 1890, p. 180.

[9] Petzold, E., *Die Landschafts-Gärtnerei, ein Handbuch für Gärtner, Architekten und Freunde der Gartenkunst*, Zweite vermehrte und verbesserte Auflage, Leipzig, 1888, p. 140.

[10] Petzold, E., *Die Landschafts-Gärtnerei, ein Handbuch für Gärtner, Architekten und Freunde der Gartenkunst*, Zweite vermehrte und verbesserte Auflage, Leipzig, 1888, p. 274.

2.2. Plan voor Het Jachthuis

De kern van Zypendaal (het ensemble van hoofdhuis, koetshuis en oranjerie) bevindt zich van oudsher aan de oostzijde van de Zijpendaalseweg, terwijl de boerderij annex tuinmanswoning met moestuin en boomgaard aan de westzijde van deze weg lagen. Daar omheen ligt het sierpark met diverse dienstwoningen en de bijbehorende bossen en landerijen.

Baron Brantsen liet omstreeks 1872 ten westen van de Zijpendaalseweg ‘Het Jachthuis’ bouwen op de locatie van een eerdere dienstwoning, die bij een brand in 1852 verloren was gegaan. Dat huis was in 1838 gebouwd en werd het ‘Jagershuis’ genoemd, maar ook wel ‘de Kleine Zyp’. De plek werd wel aangeduid als de ‘overtuin’ of het ‘overpark’ van Zypendaal.
Met de bouw van Het Jachthuis kreeg dit gebied het karakter van een zelfstandige buitenplaats. Het staat tegenwoordig echter bekend als ‘Gulden Bodem’, een naam die pas sinds de 20e eeuw gebruikt lijkt te worden voor dit deel van Zypendaal. Oorspronkelijk behoorde de naam ‘Gulden Bodem’ toe aan een agrarisch goed dat ten zuiden van het huidige terrein was gelegen.

Het Jachthuis werd volgens het kadaster in 1872 voltooid. Voordien, in 1870, vervaardigde landmeter J.F. Ummels een kaart van het terrein. Mogelijk is deze inmetingstekening gebruikt om de exacte positie en oriëntatie van het nieuwe gebouw te bepalen. In ieder geval werd de kaart door Petzold als onderlegger gebruikt voor een plan om het terrein tussen Het Jachthuis en de Zijpendaalseweg te reorganiseren tot een ruime en versierde parkaanleg.
Het over de bestaande situatie ingetekende schetsontwerp is niet gesigneerd of gedateerd door Petzold maar onmiskenbaar van zijn hand, vanwege het kenmerkende kriebelige handschrift waarmee boomgroepen zijn genummerd en het sortiment is genoteerd, de inkleuring en vanwege de kenmerkende lijnvoering met gelobde vormen, ruim gebogen wegen en paden en ingetekende zichtlijnen. De tekening draagt als opschrift het in potlood genoteerde ‘Zyp Jaegerhaus’.

2.3. Petzold’s werk

Hoewel op grond van bovenstaande onmiskenbaar is dat Petzold in 1863 een bezoek bracht aan Zypendaal en dat hij een plan maakte voor dat park, moeten er wel vraagtekens worden gezet bij de interpretatie dat hij in 1863 een plan maakte voor de directe omgeving van Huis Zypendaal, zoals tot nu toe veelal in literatuur, onderzoeken en monumentenomschrijving is aangenomen. We moeten ons namelijk beseffen dat Petzold zijn *Erinnerungen* aan het eind van zijn leven en samenvattend opschrijft. In zijn tekst maakt Petzold slechts melding van het vervaardigen van een plan, niet van het jaartal waarin dit gebeurd is. Petzold is meermaals op Zypendaal geweest, hij kende de situatie goed zoals blijkt uit beschrijvingen in zijn andere publicaties, en kan dat plan dus evengoed bij een later bezoek hebben gemaakt.
Wanneer we de gedachte volgen dat het door hem bedoelde plan later dan 1863 gemaakt kan zijn, dan kan deze opmerking goed betrekking hebben op het ons overgeleverde plan uit 1870-1872 van het terreingedeelte van Zypendaal dat we nu Gulden Bodem noemen. Destijds stond dit nog niet onder een aparte naam bekend, maar werd als onderdeel van Zypendaal beschouwd.

Deze zienswijze wordt bevestigd door het feit dat er (tot nog toe) geen schets, plantekening of document bekend is van de hand van Petzold uit 1863 met betrekking tot Baron Brantsen, of anderszins van Petzold met betrekking tot de parkomgeving van Huis Zypendaal.
De eeuwenoude tamme kastanjes die Petzold aanhaalt in *Die Landschafts-gärtnerei*, schrijft hij toe aan Zypendaal, terwijl ze op het terrein staan wat tegenwoordig aangeduid wordt als Gulden Bodem, wat eveneens aangeeft dat er voor hem geen onderscheid bestond.

Daarom gaan wij er hier vooralsnog verder vanuit dat Petzold geen ander ontwerp heeft gemaakt voor Zypendaal dan voor het gedeelte dat wij thans kennen als Gulden Bodem.
Eventueel zou hij gedurende één van zijn bezoeken adviezen kunnen hebben gegeven voor een andere terreingedeelte van Zypendaal, maar daarvoor ontbreken ons de aanwijzingen.

Kaart *Opgemeten en opgemaakt Arnhem den 20e October 1870* [door] *De landmeter bij het kadaster J.F. Ummels,* met daar- overheen getekend het plan van Petzold voor de reorganisatie van de terreinaanleg rond Het Jachthuis. (Bron: Speciale Collecties WUR, inv.nr. 01.078.01.)

3. DE VERANDERINGEN IN HET PARK BIJ HET JACHTHUIS

Petzold tekende zijn plan voor het park bij het nieuwe Jachthuis (thans Gulden Bodem) met een nauwkeurig ingemeten kaart als ondergrond. Daardoor vallen de door hem voorgestelde ingrepen goed te herleiden. Om inzicht te krijgen in hoeverre de huidige situatie teruggaat of nog gebaseerd is op het ontwerp van Petzold, worden hieronder de verschillende stadia in het park(ontwerp) afzonderlijk uiteengezet en naast elkaar geplaatst.

Allereerst is dit de uitgangssituatie zoals door Ummels in 1870 op kaart gebracht, vervolgens het door Petzold opgestelde plan. Aan de hand van diverse latere kaarten en luchtfoto's is een reconstructie te maken van het park omstreeks 1900, hetgeen een goede indicatie is voor de mate van realisatie van het plan van Petzold. Tot slot wordt op vergelijkbare wijze een weergave van de huidige situatie gegeven, waardoord inzicht ontstaat in dat wat nadien nog is gewijzigd.

3.1. De aangetroffen situatie

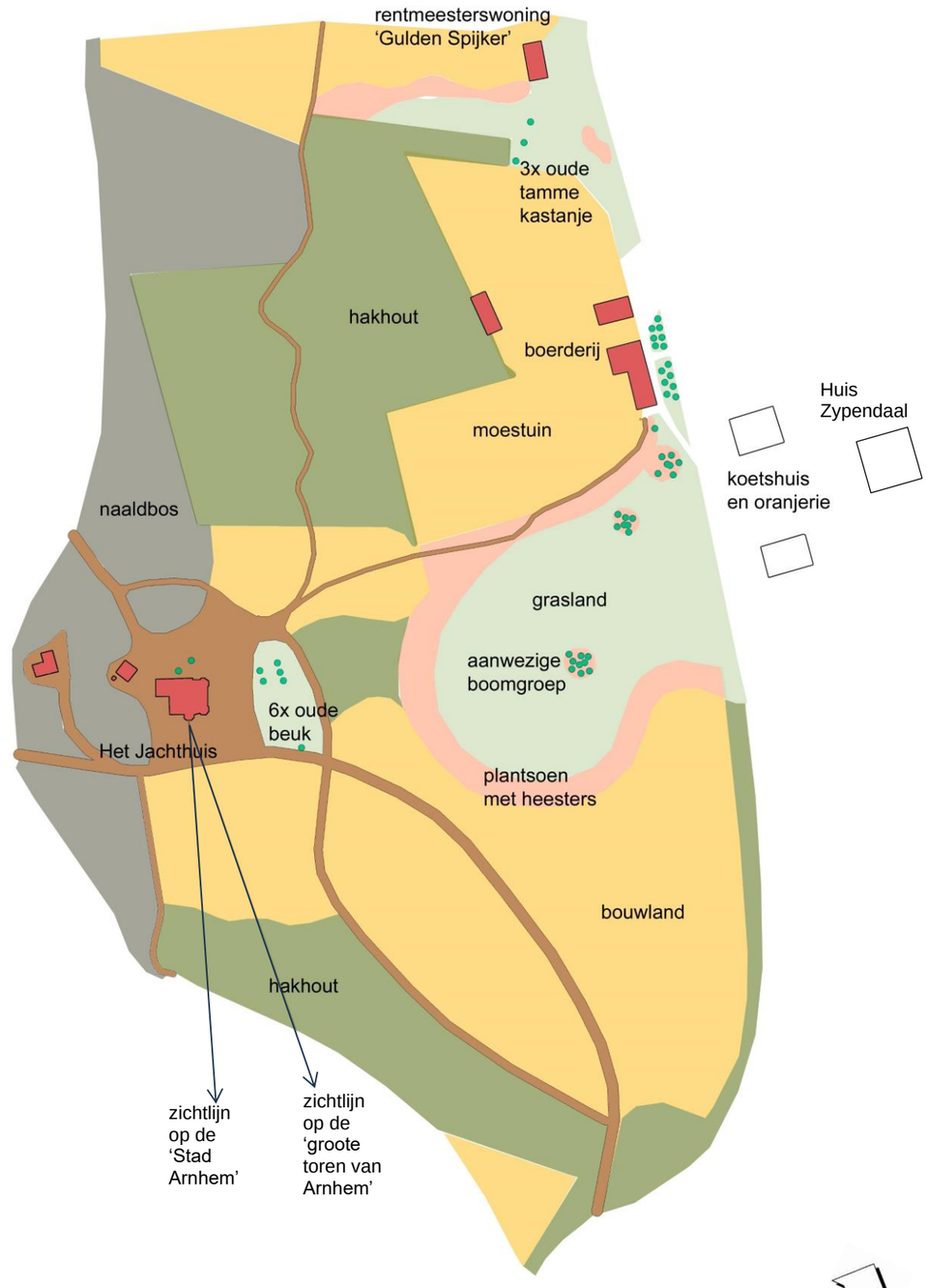
De in 1870 door Ummels vervaardigde kaart toont reeds het nieuwe Jachthuis, maar aangezien dat pas in 1872 gereed kwam, moet dat de voorgenomen bouw betreffen, min of meer op de locatie van het eerder afgebrande Jagershuis.

Rondom het Jachthuis was een open plein (aanwezig of voorgesteld) met daarop en daarachter twee bijgebouwen. Een gebogen en omhoog lopende toegangsweg tussen bouwlanden voerde vanuit het zuiden naar de huisplaats. Hier stonden enkele oude beuken, in een patroon dat lijkt te wijzen op een restant van een laan.

Een klein slingerpad voerde vanaf de huisplaats in noordelijke richting door hakhoutbos. Tevens lag er een pad naar de boerderij aan de Zijpendaalseweg en daarmee ook naar Huis Zypendaal. Dit ensemble bestond uit een boerderij met grote, terrasgewijs aangelegde moestuin waarin kassen en boomgaard. In het uiterste noorden lag de rentmeesterwoning met een bescheiden tuinaanleg waarin de drie oude tamme kastanjes.

De helling tegenover Huis Zypendaal was in gebruik als grasland of weide. Opvallend is de gebogen rand met heesters en de vrijstaande boomgroepen. Dit gedeelte, in het uitzicht van het Huis, vertoonde daarmee een vorm van sieraanleg, die al eerder en bewust was gecomponeerd.

Het overige terrein was grotendeels in gebruik als bouwland, een gedeelte als hakhout en aan de westzijde (op het hoogste deel van het terrein) naaldbos. Indachtig dat hakhout van beperkte hoogte is, bestond er vanaf de huisplaats al een wijds vergezicht in zuidoostelijke richting op de stad Arnhem en in het bijzonder de toren van de Eusebiuskerk.

Abstracte weergave van de situatie op de kaart *Opgemeten en opgemaakt Arnhem den 20e October 1870* door *De landmeter bij het kadaster J.F. Ummels.*

3.2. Het plan van Petzold

Petzold gaat in zijn plan uit van de voor hem karakteristieke ruime aanleg in landschapsstijl met grote park-weiden voorzien van solitaire bomen en boomgroepen en gelobde bos- en heesterranden. Diverse paden slingeren hier doorheen en ontsluiten de door hem gecomponeerde ‘schilderijtjes’ en lange zichtijnen.

Het Jachthuis vormt het visuele centrum met vele vergezichten, grotendeels heuvelafwaarts in zuidoostelijke richting. Ook besteed hij aandacht aan het uitzicht vanaf Huis Zypendaal, over de Zijpendaalseweg, door de oudere parkweide verder te verfraaien en uit te breiden.

De sierlijke aanleg wordt vooral bereikt door omvorming van bouwlanden en een deel van het hakhout tot parkweide en de ruime aanplant van verspreide bomen en boomgroepen en veel lobvormige heestergroepen tegen een achtergrond van parkbos

Wegen en paden gaf hij een meer vloeiende vorm en een nieuwe, ruim gebogen rijweg aan de noordzijde was een belangrijke toevoeging. Hierbij maakte hij gebruik van de aanwezigheid van de drie oude tamme kastanjes. Andere wandelpaden kwamen veelal langs de buitenranden van de parkweiden. Het pad naar de boerderij werd juist meer recht gelegd.

Achter het Jachthuis voorziet het plan in een kleine ommuurde tuin met bijgebouw. Onduidelijk is de bedoelde invulling van het rechthoekige vlak halverwege, tussen Jachthuis en boerderij.

De moestuin bij de boerderij werd in het plan aanzienlijk uitgebreid, maar bleef wel grotendeels buiten de beleving van het park. Tot slot werd bij de rentmeesterswoning een kleine siertuin voorgesteld, met enkele bomen en mogelijk een vijvertje.

Abstracte weergave van het plan van Petzold zoals door hem ingetekend over de kaart zoals *Opgemeten en opgemaakt Arnhem den 20e October 1870* door *landmeter bij het kadaster J.F. Ummels*.

3.3. De gerealiseerde situatie

In hoeverre het voorstel van Petzold is uitgevoerd, kan op hoofdlijnen worden afgeleid uit een vergelijking van Petzolds plankaart met later kaartmateriaal en een loodrechte luchtfoto uit 1937 en in combinatie met andere vogelvluchtopnames en foto's en prentbriefkaarten die vanaf omstreeks 1900 beschikbaar zijn.[11] **(Zie foto's en prentbriefkaarten in bijlage III.)** Omstreeks 1905 werd Het Jachthuis nog verbouwd waarbij het aan de westkant werd vergroot en het huidige koetshuis bijgebouwd.[12]

Uit de eerste vergelijking blijkt dat Petzolds plan niet in die omvang werd gerealiseerd als voorgesteld. Zo bleef de zichtweide vanaf Huis Zypendaal vrijwel ongewijzigd en werd de moestuin niet vergroot. Wel werd de noordelijke toegangsweg min of meer volgens tekening gerealiseerd, en kreeg de zuidelijke een meer gebogen lijnvoering met uitzicht in de zichtweide naar Huis Zypendaal..
Rondom en ten zuiden van Het Jachthuis werd de voorgestelde padenloop vrijwel geheel gerealiseerd, langs de versierde randen van grote parkweides (waarvan een ook perioden in gebruik was als bouwland) waarop ook enkele solitaire bomen. De voorgestelde lobvormige heestergroepen op de parkweides werden ofwel in het geheel niet aangelegd, of waren al spoedig weer verdwenen.
De voorgestelde vergezichten in zuidoostelijke richting zullen al bestaan hebben, ook omdat het hakhout hellingafwaarts van mindere hoogte zal zijn geweest en men hier overheen kon kijken.

Het halfronde perceel bouwland ten zuiden van de zichtweide werd na 1870 ingericht als tweede moestuin. Deze moestuin was met een voor Petzold ongebruikelijk recht pad over de zichtweide verbonden met de oude moestuin en de boerderij.

Ter plekke van het kleine rechthoekige perceel, dat Petzold intekende tussen Het Jachthuis en de moestuin, kwam op enig moment een bloementuin. Deze is zichtbaar op een foto van Het Jachthuis uit circa 1900. **(Zie afb. H. in bijlage III.)** Andere afbeeldingen zijn niet bekend, waardoor niet duidelijk is hoelang deze tuin er heeft gelegen. De gebogen bloemperken doen denken aan de lobvormige heestergroepen zoals Petzold die gebruikte. (Een tennisbaan werd begin 20e eeuw in de zuidwesthoek van de moestuin aangelegd.)

Het ommuurde tuingedeelte achter het Jachthuis werd min of meer volgens plan gerealiseerd, mogelijk iets later, maar is wel zichtbaar op een foto die gedateerd is op circa 1900. **(Zie afb. H. in bijlage III.)**

Abstracte weergave van de situatie omstreeks 1900.

[11] Voor een reconstructie van de situatie omstreeks 1900 zijn gebruikt:
- *Topographische Kaart der Gemeente Arnhem, ontworpen en getekend naar de kadastrale plans en opnemingen op het terrein door P.K.P.J. van Sloten, Kapitein der Infanterie*, schaal 1: 10.000, uitgegeven in 1874. (Herkomst: H.W.M. van der Wyck, Atlas Gelderse Buitenplaatsen, De Veluwe, Provincie- en Streekkaarten, nr. XXXII.)
- *Opstandskaart*, situatie in 1919 op basis van een kaart uit 1901 na hermeting van landgoed Zypendaal. (Herkomst: GA, toegang 0924 Heidemij, Algemene Technische Dienst, inventarisnummer 276: Stukken betreffende de exploitatie van landgoed Zijpendaal, toebehorende aan Von der Goltz-Brantsen te Potsdam, 1916-1919 en z.j.)
- *Loodrechte luchtfoto*, 1937. (Bron: Kadaster, fotonr. 469-1937-4.)

[12] Kadastrale Archiefviewer, Kadastrale Gemeente Arnhem, Sectie M, veldwerk, hulpkaart nr. 116, dienstjaar 1906.

Kaarten en luchtfoto's gebruikt voor reconstructie van de situatie omstreeks 1900:

Loodrechte luchtfoto 1937. (Bron: Kadaster, fotonr. 469-1937-4.)

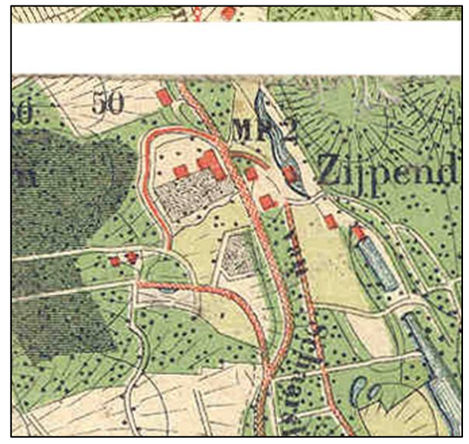
Uitsnede van de Chromotopografische kaart uit 1872.

Uitsnede van de Chromotopografische kaart uit 1886.

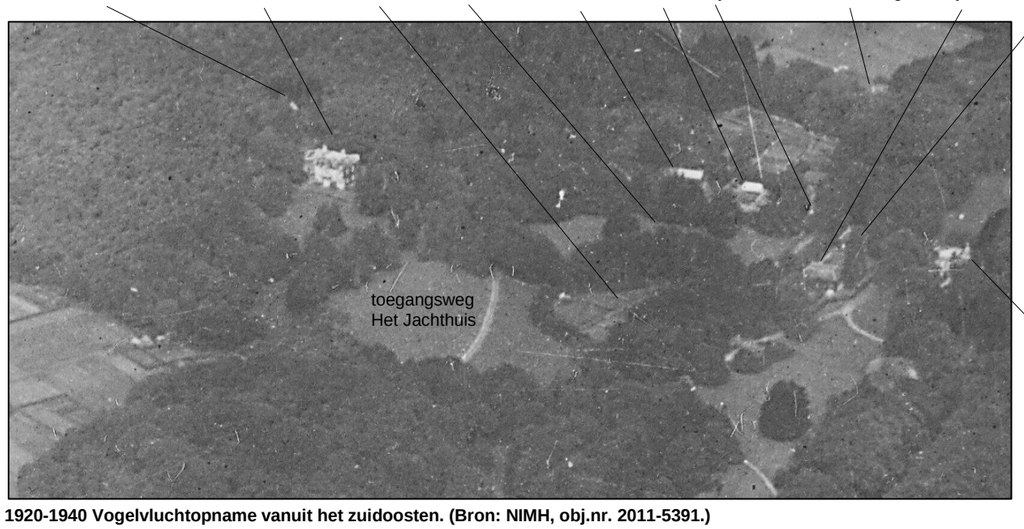

Uitsnede van de Chromotopografische kaart uit 1890.

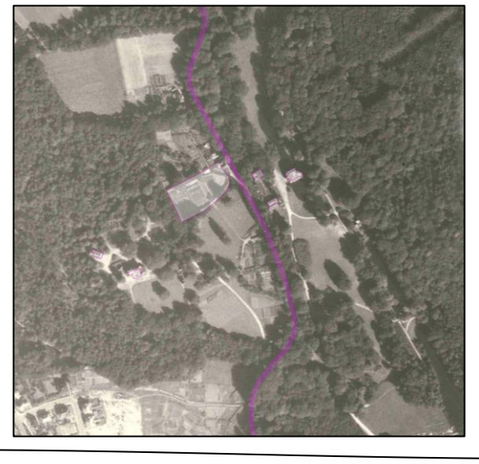

Uitsnede van de Chromotopografische kaart uit 1906.

(Herkomst kaarten: topotijdreis.nl)

1920-1940 Vogelvluchtopname vanuit het zuidoosten. (Bron: NIMH, obj.nr. 2011-5391.)

Uitsnede van de loodrechte luchtfoto 1944. Herkomst: Speciale Collecties WUR, RAF 1944-09-12flight114run06photo3110.)

3.4. De huidige situatie

In de loop van de 20e eeuw zijn er diverse belangrijke wijzigingen geweest op Gulden Bodem, dat in 1930 in bezit kwam van Gemeente Arnhem.
Allereerst is dit de afbraak van het Jachthuis in 1964. Hiervoor in de plaats verscheen geen nieuw bouwvolume, doch slechts een kunstwerk dat niet de ruimtelijke werking en centrumfunctie van het huis kon overnemen. Het oude koetshuis bleef wel behouden en is thans particulier bewoond.
Reeds in 1945 was de rentmeesterswoning verwoest en opgeruimd. Terwijl het boerderijcomplex in 1966 moest wijken voor een geplande, maar niet uitgevoerde, verbreding van de Zypendaalseweg. Van de open ruimte van de bijbehorende moestuin resteren twee weitjes, het boerenerf is de huidige parkeerplaats en een groot deel van de nutstuinen zijn als bos ingeplant.
Al eerder, omstreeks 1920, werd naast het begin van de zuidelijke toegangsweg een houten huis geplaatst, een Zwitsers bouwpakket. Door omringende beplanting is deze woning vrijwel geheel afgeschermd van het park.

Afgezien van het verdwijnen van een enkel wandelpad en vooral het uitgroeien van bos en bosranden veranderde het park maar beperkt. Bouwlanden bleven een open ruimte binnen het park, maar dan gebruikt als weide. Het terrein van de tweede moestuin werd eveneens een grasland. Er staan nog steeds enkele oude tot zeer oude bomen in het park die verwijzen naar de lange geschiedenis. Op andere plekken zijn in de afgelopen decennia nieuwe bomen toegevoegd, die soms belemmerend zijn voor oude zichtlijnen. Het uitzicht tussen Huis Zypendaal en de zichtweide ten oosten van de Zijpendaalseweg is recent weer open gemaakt.

Abstracte weergave van de huidige situatie.

3.5. Samenvattend

Hoewel tuinarchitect Petzold vaak genoemd wordt als belangrijke vormgever van het park Gulden Bodem zoals we dat aantreffen, moeten hier verschillende kanttekeningen bij worden geplaatst.

Reeds voordat Petzold een schets maakte voor dit gedeelte van park Zypendaal was er omstreeks het midden van de 19e eeuw een vorm van parkaanleg in landschapsstijl. Het glooiende grasland met golvende bosrand en enkele solitaire bomen lag direct tegenover het huis en was, tussen de beide bouwhuizen door, prominent zichtbaar. Het verdere terrein kende vooral een agrarisch of bosbouwkundig gebruik, met een boerderijcomplex als onderdeel van de kenmerkende zelfvoorzienendheid op een buitenplaats of landgoed. Het oude Jachthuis stond te midden van de gebruiksgronden op een lokale heuveltop en met zicht op de stad Arnhem.

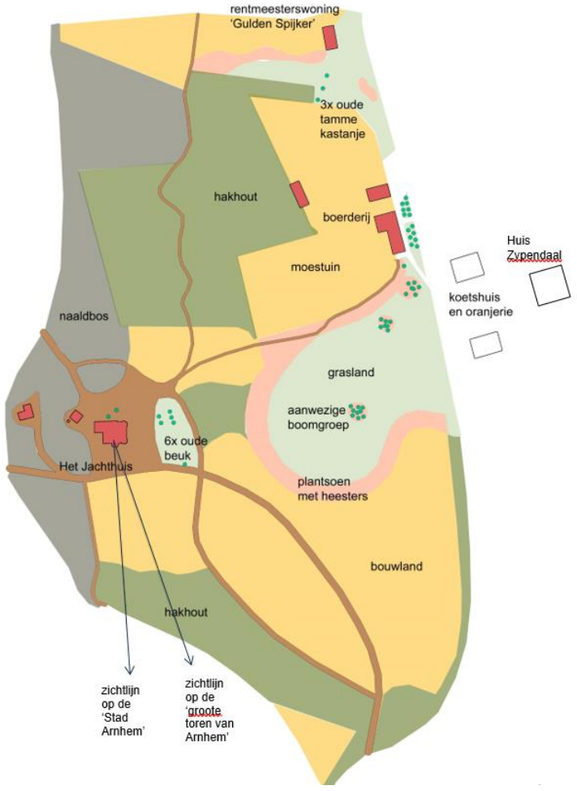
Petzold ging in zijn plan van omstreeks 1872 uit van een uitbundige landschapsverfraaiing, zoals we dat ook van andere projecten van hem kennen. Kenmerkend voor zijn plan zijn ruim gebogen wegen en paden en de grote open weiden versierd met bomen, boomgroepen en heestergroepen. De voor de landgoedeconomie belangrijke boerderij met tuinencomplex werd door hem op locatie gehandhaafd. De bestaande zichtweide tegenover het Huis nam hij op in zijn plan en kleedde deze verder aan. De locatie van het nieuwe Jachthuis stond reeds vast en kon zijn instemming dragen, of werd in overleg met hem bepaald, dit is niet geheel duidelijk. In ieder geval componeerde hij een groot aantal zichtlijnen vanuit dit centrum.

Van het ambitieuze plan van Petzold lijkt betrekkelijk weinig gerealiseerd. Wel zijn wegen en paden aangelegd of aangepast. Met de toevoeging van de noordelijke toegangsweg vanaf de oude tamme kastanjes als belangrijkste. De uitgestrekte parkweiden kwamen nagenoeg niet tot stand, diverse terreinen bleven als bouwland in gebruik. Er werden slechts enkele nieuwe bomen of boomgroepen op de weiden aangeplant. Gezien de huidige diversiteit in de bosranden zal hier wel een zekere versiering zijn aangebracht.

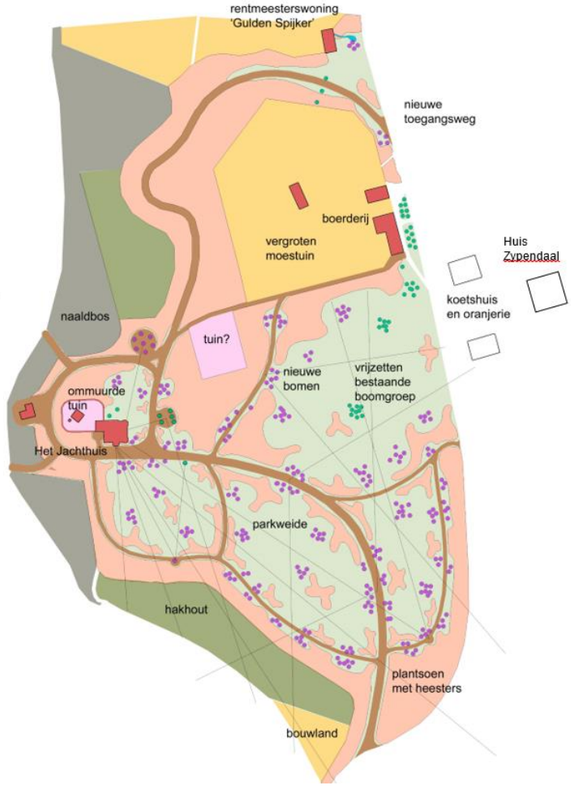
Door afbraak van de gebouwen in de loop van de 20e eeuw is het buitenplaatskarakter sterk verloren gegaan en het ruimtelijke en visuele centrum verdwenen. Uitgroei van bos en bosranden, tezamen met de aanplant van extra bomen, heeft de ruimtelijke ervaring doen afnemen. Voormalig hakhout op de lagere terreindelen (helling afwaarts) is doorgeschoten tot bos, waarmee het ooit zo geroemde uitzicht naar stad Arnhem nauwelijks nog aanwezig is.

Concluderend kan gesteld worden dat het plan van Petzold van aanvang af maar beperkt is uitgevoerd en dat daarvan nu bijna alleen nog een aantal wegen en paden resteren. Wel is het gebruik van de open ruimten als een grasland aan zijn plan te relateren. De huidige situatie wijkt in grote mate af van wat Petzold voor ogen gehad moet hebben. De zichtweide tegenover het Huis heeft een oorsprong die pre-Petzold is.

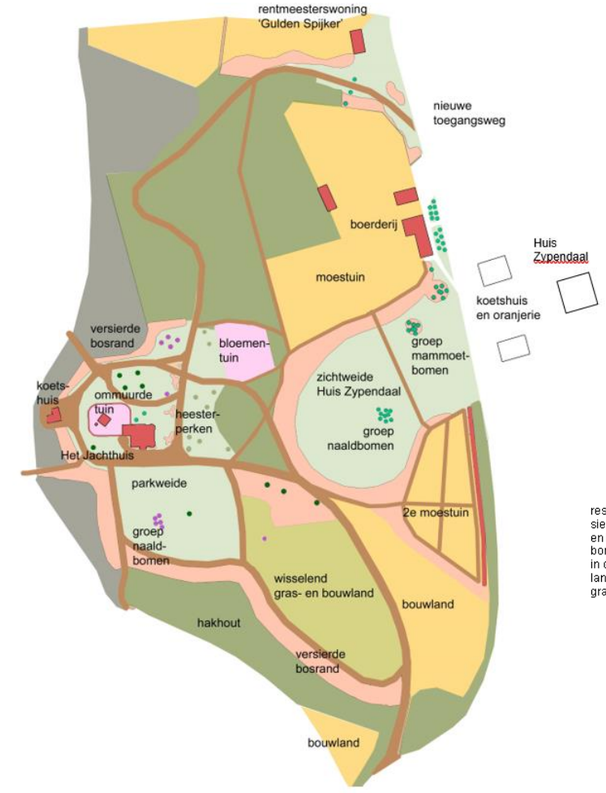
Abstracte weergave van de situatie in 1870, zoals opgemeten door J.F. Ummels.

Abstracte weergave van het plan van Petzold uit 1870-1872.

Abstracte weergave van de situatie omstreeks 1900.

Abstracte weergave van de huidige situatie.

4. SORTIMENT

In de tekening van Petzold zijn de solitaire bomen en boomgroepen vrijwel allemaal benoemd. De nieuw voorgestelde exemplaren zijn genummerd, terwijl enkele bestaande bomen ongenummerd zijn.
Bomen en heesters in de bosranden en de heesters in lobvormige perken zijn op deze tekening onbenoemd gebleven, enkele groepen rhododendron en azalea nabij het huis uitgezonderd. (Uit andere plannen is bekend dat deze ook wel met afwijkende kleur en op afzonderlijke lijsten werden genummerd en benoemd.)

Als aanwezige en te behouden boomgroepen stonden er in de zichtweide:
- Taxodium distichum [moerascipres]
- Magnolia glauca [syn. M. virginiana 'Glauca', moerasmagnolia]
- Pinus strobus [Weymouthden]

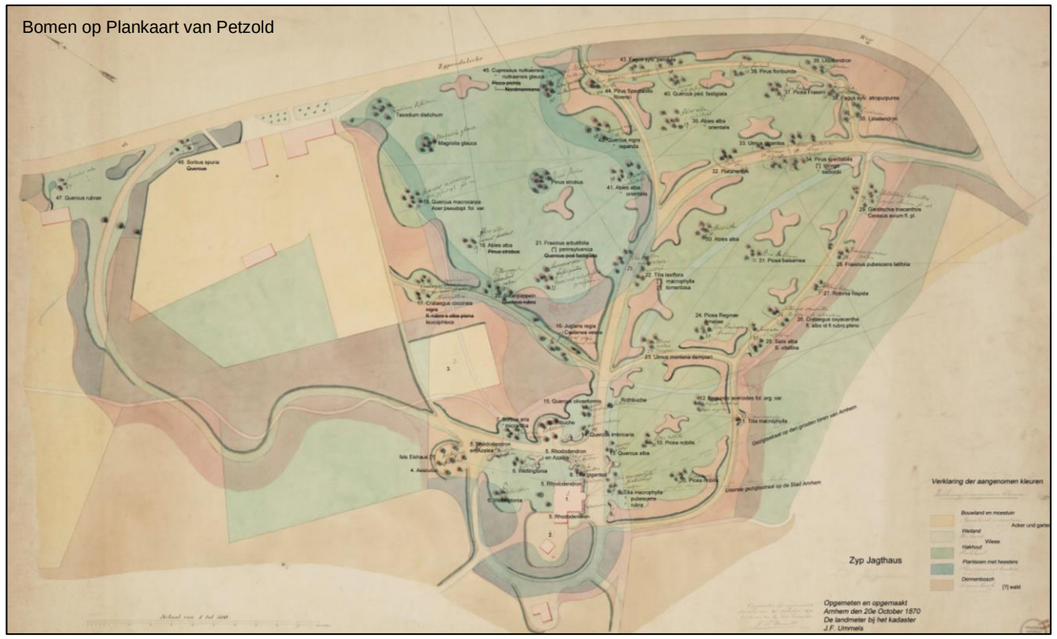
Nabij het Jachthuis stonden:
- Rothbuche [Fagus sylvatica, gewone beuk] als solitair en als groep.

Twee te behouden bomen direct achter het Jachthuis waren niet benoemd.

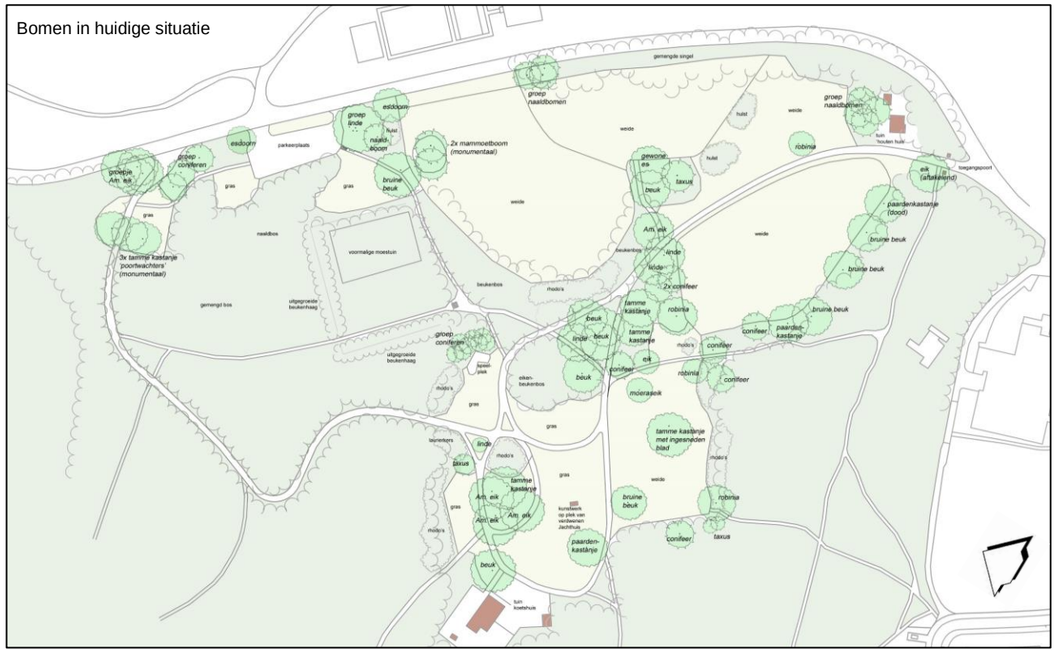
Voor inzicht in de door Petzold voorgestelde aanplant en een vergelijk met thans nog aanwezige bomen en heesters zijn alle (aan te planten) benoemde soorten getranscribeerd en op onderstaande kaart (voor de leesbaarheid in delen) opgenomen.
Ter vergelijk is een overzichtskaart opgenomen met de thans aangetroffen opvallende bomen qua soort of standplaats.

De transcriptie is overgenomen in een overzichtstabel. Daarin zijn naast de door Petzold gehanteerde namen, ook de huidige wetenschappelijke en Nederlandse benaming en de in het plan voorgestelde toepassing (in groepen of het aantal stuks) opgenomen. De houding van Petzold ten aanzien van de betreffende boomsoort, of de reden van toepassing, blijkt onder meer uit de beschrijving in het in 1864 door Petzold en Kirchner gepubliceerde boek 'Arboretum Muscaviense', dat om die reden nog is toegevoegd. Tot slot is aangeduid of de betreffende soort thans nog op het terrein van Gulden Bodem wordt aangetroffen (op identieke of afwijkende locatie).

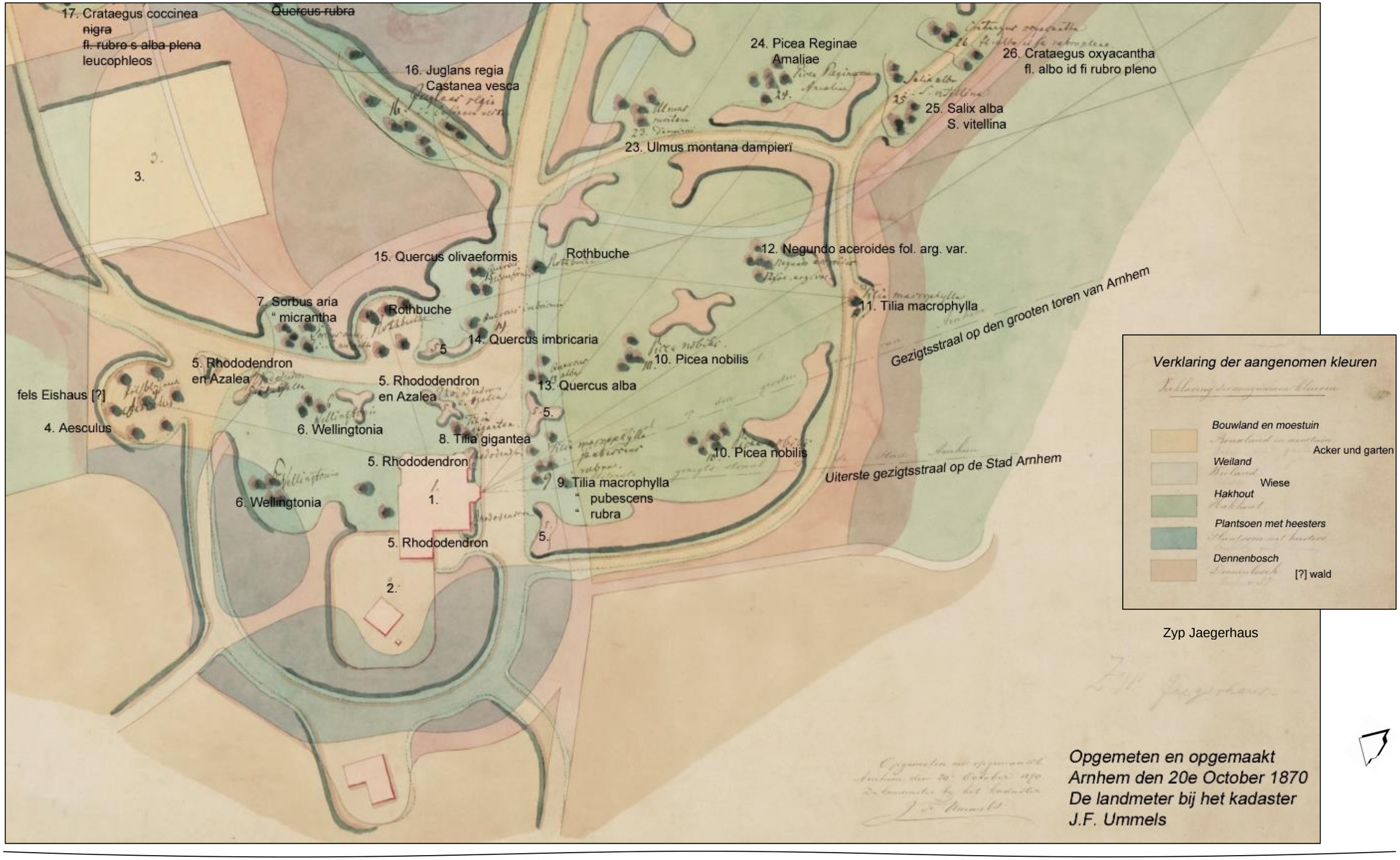
Bomen op Plankaart van Petzold

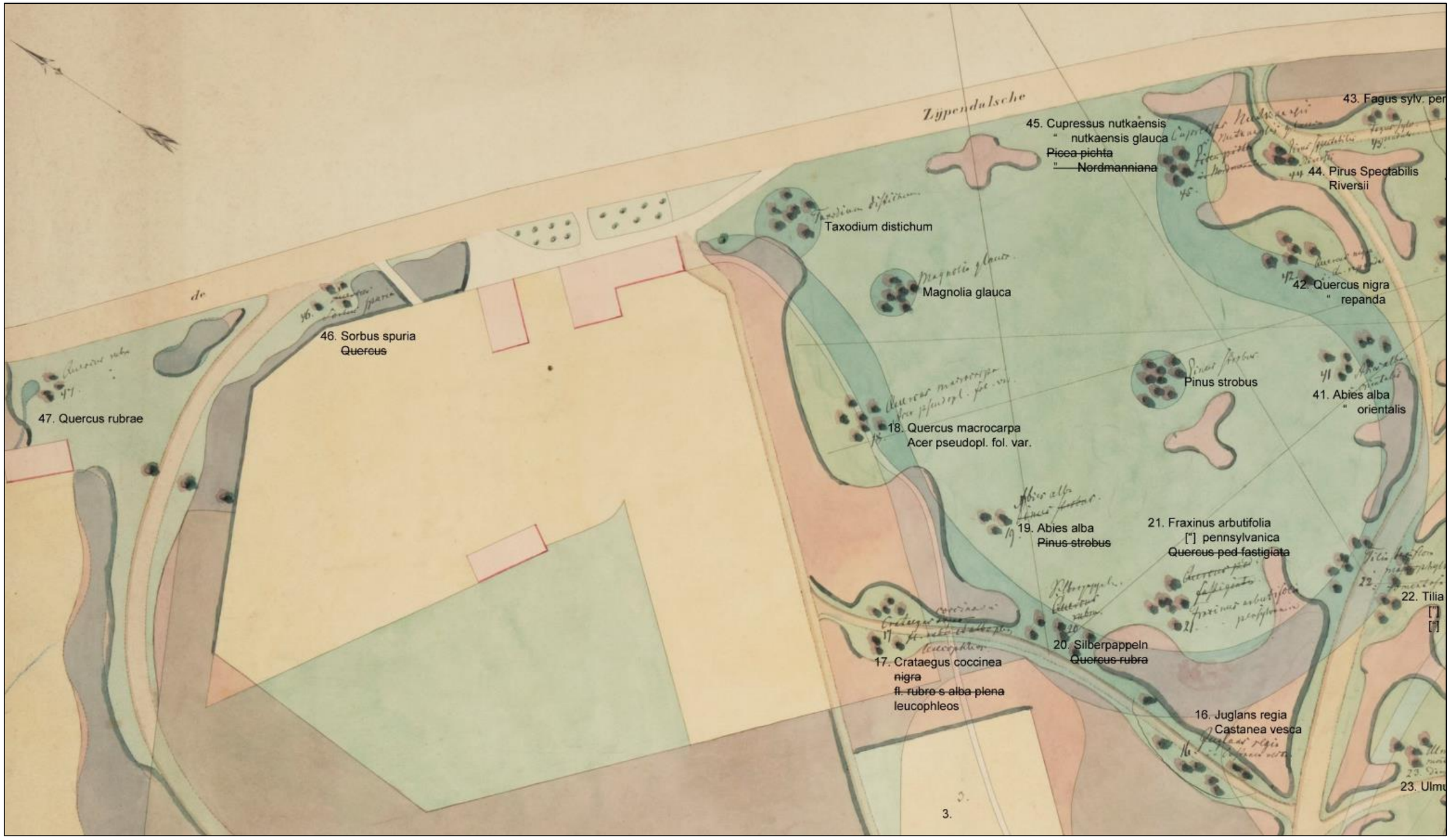
Bomen in huidige situatie

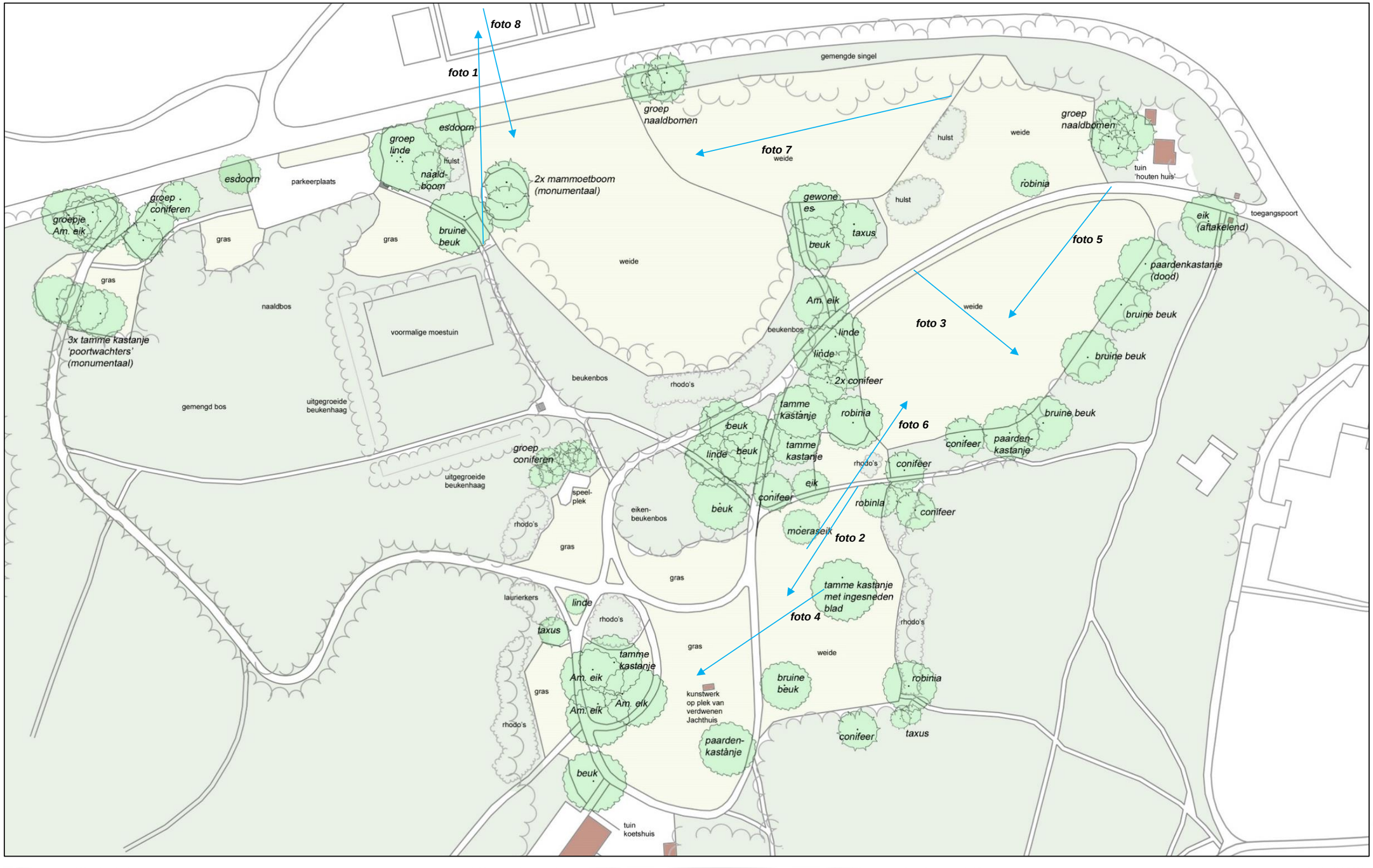
4.1. Bomen op de plankaart van Petzold

Zijpendulsche
45. Cupressus nutkaensis
" nutkaensis glauca
~~Picea pichta~~
" ~~Nordmanniana~~
43. Fagus sylv. pendula
44. Pirus Spectabilis
Riversii
40. Quercus ped. fastigiata
38. Pirus floribunda
35. Liriodendron
37. Picea Fraserii
36. Fagus sylv. atropurpurea
35. Liriodendron
Taxodium distichum
Magnolia glauca
39. Abies alba
" orientalis
42. Quercus nigra
" repanda
33. Ulmus gigantea
34. Pirus spectabilis
[''] toringo
" sieboldii
32. Platanen
Pinus strobus
41. Abies alba
" orientalis
18. Quercus macrocarpa
Acer pseudopl. fol. var.
29. Gleditschia triacanthos
Cerasus avium fl. pl.
30. Abies alba
19. Abies alba
~~Pinus strobus~~
21. Fraxinus arbutifolia
[''] pennsylvanica
~~Quercus ped fastigiata~~
31. 31. Picea balsamea
28. Fraxinus pubescens latifolia
22. Tilia laxiflora
[''] macrophylla
[''] tomentosa
20. Silberpappeln
~~Quercus rubra~~
27. Robinia hispida
17. Crataegus coccinea
~~nigra~~
~~fl. rubro s alba plena~~
leucophleos
24. Picea Reginae
Amaliae
26. Crataegus oxyacantha
fl. albo id fi rubro pleno
16. Juglans regia
Castanea vesca
25. Salix alba
S. vitellina
23. Ulmus montana dampierï
3.

Zijpendalsche
45. Cupressus nutkaensis
" nutkaensis glauca
~~Picea pichta~~
" ~~Nordmanniana~~
43. Fagus sylv. per
44. Pirus Spectabilis
Riversii
Taxodium distichum
Magnolia glauca
42. Quercus nigra
" repanda
46. Sorbus spuria
~~Quercus~~
47. Quercus rubrae
Pinus strobus
41. Abies alba
" orientalis
18. Quercus macrocarpa
Acer pseudopl. fol. var.
19. Abies alba
~~Pinus strobus~~
21. Fraxinus arbutifolia
[*] pennsylvanica
~~Quercus ped fastigiata~~
22. Tilia
[*]
[*]
20. Silberpappeln
~~Quercus rubra~~
17. Crataegus coccinea
~~nigra~~
~~fl. rubro s alba plena~~
leucophleos
16. Juglans regia
Castanea vesca
23. Ulmu
3.

4.2. Opvallende bomen in de huidige situatie

Impressie van de huidige situatie.

Foto 1: Smal doorkijkje van Gulden Bodem op Huis Zypendaal. Links bruine beuk, rechts twee mammoetbomen.

Foto 2: Links tamme kastanje met ingesneden blad, daarachter een bruine beuk en paardenkastanje. Rechts een (jonge) moeraseik.

Foto 3: Zuidelijk grasland, westelijk van houten huis. Versierde bosrand met onder andere diverse bruine beuken en paardenkastanjes.

Foto 4: In het midden het koetshuis. Links bruine beuk en paarden-kastanje, rechts groep Amerikaanse eiken en tamme kastanje.

Foto 5: Doorzicht over grasland ten westen van het houten huis naar de vroegere huisplaats. Versierde bosrand met onder andere linden, coniferen en robinia.

Foto 6: Doorzicht in omgekeerde richting (als op foto 5). Links een (jonge) moeraseik, rechts de tamme kastanje met ingesneden blad. In het midden coniferen en robinia.

Foto 7: Grasland langs Zijpendaalseweg. In het midden op de achtergrond de twee monumentale mammoetbomen.

Foto 8: Zicht vanaf Huis Zypendaal op de zichtweide met monumentale mammoetbomen, aan de overzijde van de Zijpendaalseweg.

4.3. Overzicht van gebruikte soorten

De getranscribeerde beplantingsaantekeningen zijn hieronder uitgewerkt tot een tabellarisch overzicht, waarbij de door Petzold gehanteerde naam is aangevuld met de huidige wetenschappelijke en Nederlandse naamgeving. Opmerkingen worden gemaakt over de wijze waarop de soorten in het plan zijn toegepast en de vermelding in Arboretum Muscaviense (Petzold en Kirchner, 1864). Tot slot is de huidige aanwezigheid genoteerd.
De beplantingsaanduidingen door Petzold beginnen bij nummer 4. De nummers 1 tot 3 hebben betrekking op Het Jachthuis, het naastgelegen bijgebouw en de bloementuin.

Nr. op kaart	Aanduiding door Petzold	Hedendaagse naam en/of synoniem(en)	Nederlandse naam	Voorgestelde aantallen, positie of combinatie	Opmerking in Arboretum Muscaviense uit 1864	Thans aangetroffen
4.	*Aesculus*	soort onbekend	paardenkastanje	groep van 7 stuks (6 in een cirkel, met 1 in het midden) waarschijnlijk bovenop een ijskelder. In moeilijk leesbaar schrift staat er waarschijnlijk 'fels Eishaus'. Paardenkastanjes worden vaak aangetroffen nabij ijskelders, vermoedelijk omdat deze als een van de eerste soorten in het voorjaar zijn blad ontwikkeld en al vroeg voor schaduw zorgt.	De belangrijkste sierwaarde van de bomen uit dit geslacht zijn de bloemen die in alle bomen in grote, rechtopstaande pluimen verschijnen.	Ja, maar niet op deze locatie. Er staan meerdere oude/volwassen paardenkastanjes in het terrein, onder meer in de bosrand van het zuidelijkste grasland en een fraaie solitair direct ten zuiden van de vroegere huisplaats,
5.	*Rhododendron*		rhododendron	de aanduiding nr. 5 komt 7x op kaart voor, in diverse lobvormige heestergroepen rondom het jachthuis	De Alpenrozen zijn altijd prachtige struiken, die zich zowel onderscheiden door hun prachtige blad als door hun prachtige bloemen. Dit geslacht omvat een zeer groot aantal soorten, verspreid over Europa, Azie en Amerika, maar betrekkelijk weinig zijn geschikt in ons klimaat.	Ja, min of meer op deze locaties en verder verspreid in het terrein komt nog veelvuldig rhododendron voor.
	Azalea		azalea		Over azalea's: prachtige, bladverliezende sierheesters. Wat de schoonheid van het blad betreft, zijn ze over het algemeen inferieur aan de Alpenrozen, maar ze onderscheiden zich door het grote aantal, de rijkdom aan kleur en de geurige geur van de bloemen. Groepen gevormd uit de verschillende soorten en vormen van dit geslacht zijn onovertroffen mooi tijdens hun bloeiperiode, en prachtige effecten kunnen worden bereikt door de succesvolle combinatie van kleuren, waaruit zo'n rijke selectie bestaat.	
6.	*Wellingtonia*	Sequoiadendron giganteum		de aanduiding nr. 6 komt 2x nabij het jachthuis voor, 1 groep van 4 bomen en 1 groep van 3 bomen	Slechts 10 jaar geleden geïntroduceerd. We hebben tot nu toe onze nog kleine planten van deze soort in de winter afgedekt, maar ze hebben het zonder de minste schade overleefd en vertonen een levendige, weelderige groei. Misschien zal deze prachtige boom onze winters zonder verdere bescherming doorstaan.	Ja, maar niet op deze locatie. Er staan twee monumentale exemplaren bij elkaar in de zichtweide tegenover Huis Zypendaal. Op deze locatie noteerde Petzold een groep Magnolia glauca, zonder nr., waarom verondersteld wordt dat deze er destijds stonden.
7.	*Sorbus aria* " *micrantha*	S. aucuparia	meelbes gewone lijsterbes	combinatie van 2 soorten Sorbus, in een groep van 5 stuks	De bloemrijke trossen en de behoorlijk grote bessen zijn prachtig rood en vormen beide een sieraad aan de boom. De boom verdient het om veel meer gebruikt te worden. Een prachtige rode herfstkleur. Een prachtige, zeer mooie en fijnbladige boom die veel meer in parken zou moeten worden gebruikt dan momenteel het geval is.	Ja, verspreid in de gemengde bossen komt lijsterbes voor in de onderbeplanting,

8.	*Tilia gigantea*	T. heterophylla, T. macrophylla	Amerikaanse linde, grootbladige linde	groep van 2 stuks, direct naast het huis	Een prachtige lindeboom waarvan de jonge takken een mooie rode kleur hebben. De bladeren zijn erg groot met een donkergroene kleur, maar niet glanzend. De onderzijde van het blad is witachtig met een fijne, viltige laag. Eén van de mooiste lindebomen, een echte aanrader, zeker als enkele boom te gebruiken.	
9.	*Tilia macrophylla* “ *pubescens* “ *rubra*	T. heterophylla, T. gigantea T. americana var. pubescens T. platyphyllos ‘Rubra'	Amerikaanse linde, grootbladige linde Amerikaanse linde, thans niet bekend in Nl zomerlinde, grootbladige linde	combinatie van 3 soorten linde, verdeeld in het gazon voor Het Jachthuis, in totaal 6 stuks	Zie opmerkingen bij 8. Herkenbaar aan langwerpige, puntige, zeer kromme hartvormige bladeren. Gladde, glanzend groene bladeren, aan onderzijde in nerfhoeken fijn behaard. Rijkbloeiend met bloemschermen eind juli, geen grote maar zeer sterk geurende bloemen Een variëteit met bruinrode, aanvankelijk viltige takken. Verder gelijk de soort.	
10. [2x]	*Picea nobilis*	Abies nobilis, A. procera	edelspar	betreft twee vlakbij elkaar gelegen locaties. 1x een groep van 4 stuks en 1x een groep van 5 stuks	Helaas is deze prachtige dennenboom gevoelig in ons klimaat. Het lijkt twijfelachtig of ze geschikt is voor de buitenkweek.	
11.	*Tilia macrophylla*	T. heterophylla, T. gigantea	Amerikaanse linde, grootbladige linde	als solitair	Zie opmerkingen bij 8.	
12.	*Negundo aceroides fol. arg. var.*	Acer negundo ‘Variegatum’		groep van 5 stuks	Een zeer fraaie variëteit met prachtige witbonte bladeren, vaak met een vage roodachtige vlek, vooral als het blad net ontkiemt. De takken hebben meestal min of meer kleurrijke strepen. Dit is ongetwijfeld een van de mooiste en meest consistente bonte vormen. Helaas is het wat gevoeliger en zwakker dan de soort.	
13.	*Quercus alba*		witte eik	groep van 3 stuks	Lijkt op het eerste oog sterk op onze inheemse eiken. De bladeren lijken qua vorm op de zomereik, maar hebben de geelachtige stengels gelijk de steeneik. De witte eik is echter gemakkeljik te onderscheiden wanneer de bladeren zich ontvouwen. Het jonge loof van deze eik is bedekt met een zijdeachtig vilt dat aan de onderzijde witachtig is en aan de oppervlakte karmozijnrood	
14.	*Quercus imbricaria*		dakspaaneik	groep van 2 stuks	Een zeer mooie eik. In de herfst wordt het blad gekenmerkt door een prachtige karmijnrode kleur en daarom wordt deze eik aanbevolen als sierboom, maar ook vanwege de schoonheid en bijzonderheid van zijn uiterlijk.	
15.	*Quercus olivaeformis*	Q. macrocarpa	eik	groep van 4 stuks	Deze olijfvruchtige eik wordt gekenmerkt door diep gelobde bladeren en een bijzondere groeiwijze door de fijne, hangende zijtakken. De eikels zijn langwerpig, puntig en bijna geheel omsloten door een borstelige kom.	
16.	*Juglans regia* *Castanea vesca*	 C. sativa	okkernoot, gewone walnoot tamme kastanje	combinatie van twee notendragende boomsoorten, solitair en in tweetallen verspreid en aan weerszijden van een pad, in totaal 8 stuks	Een bekende boom, hoofdzakelijk geplant voor de fruitopbrengst, maar verdient ook zijn plaats in de landschapstuin. Vanwege zijn schoonheid wordt deze boom ten zeerste aanbevolen voor de parkaanleg.	Ja, maar niet exact op deze locatie. Er staan wel twee oude kastanjes naast elkaar tegenover deze aangegeven plek, aan de andere kant van de toegangsweg. Een zeer oude kastanje met ingesneden blad, staat als solitair in gras in nabijheid van vroegere huisplaats.

17.	*Crataegus coccinea* *["] leucophleos* *["] ~~nigra~~* *["] ~~fl. rubro s alba plena~~*	 C. flava syn. C. laevigata 'Mutabilis'	scharlaken meidoorn geelbladige meidoorn, niet bekend in Nl rode meidoorn	combinatie van 2 soorten meidoorn, verdeeld over twee groepen aan weerszijden van een pad (een groep van 3 en een groep van 4 stuks)	Het belangrijkste sieraad van de boom zijn de grote, ronde, prachtige rode vruchten, de zogenaamde meelappels, die niet onaangenaam smaken en meestal in overvloed worden geproduceerd. De boom is dan ook zeer aan te raden voor aanplant en kan ook in heestervorm gebruikt worden om hagen te vormen. Een kleine boom die opvalt door zijn lichtgekleurde bast. De bladeren hebben een prachtige fel oranje herfstkleur.	
18.	*Quercus macrocarpa* *Acer pseudopl. fol. var.*	 A. pseudoplatanus ‘Leopoldii’	eik, betekenis: grote vrucht bonte bergesdoorn	combinatie van twee boomsoorten, in een groep van 7 stuks	Een prachtige eik die zich vooral onderscheidt door de schoonheid van het blad en de indrukwekkende bladgrootte en wordt daarom aanbevolen als uitstekende sierboom. De bladeren van weelderig groeiende exemplaren zijn meer dan dertig centimeter lang en ongeveer vijftien centimeter breed. Er wordt gezegd dat de eikels erg groot zijn, groter dan welke andere Amerikaanse eik dan ook, en bijna volledig omsloten door een geschubde kop. De bergesdoorn is een zeer populaire houtsoort en wordt ten zeerste aanbevolen voor gebruik bij massabeplanting, maar ook uitstekend geschikt voor beplanting op landwegen. De bontbladige bergesdoorn is een mooie en zeer consistente, kleurrijke soort. Een echte aanrader als sierboom voor het creëren van contrasten in kleur.	
19.	*Abies alba* *~~Pinus strobus~~*	 	gewone zilverspar weymouthden	groep van 3 of 4 stuks	De takken zijn dicht bedekt met gebogen, puntige, blauwachtige naalden. Deze spar onderscheidt zich vooral van onze gewone spar door de eigenaardige, blauwachtig witte kleurtoon.	
20.	*Silberpappeln* *~~Quercus rubra~~*	Populus alba 	witte abeel 	groep van 6 stuks 	De bladeren hebben een opvallend wit of grijsviltige onderzijde. Qua kleur steekt de witte of zilverpopulier daardoor prachtig af naast donkerbladige bomen, coniferen etc. en geeft hem een onmiskenbare landschapswaarde. Deze boom eist zijn tol naarmate hij ouder wordt. Door de takken staat hij op het water.	
21.	*Fraxinus arbutifolia* *["] pennsylvanica* *~~Quercus ped fastigiata~~*	 syn. van elkaar, F. pubescens latifolia Q. robur ‘Fastigiata’	 zachte of Penssylvaanse es zuileik	groep van 7 stuks 	 Wat de schoonheid van het gebladerte betreft, is het een van de mooiste essen in deze groep. Het is een lange, slanke boom met lichtgekleurde bast op de stam en takken. Jongere planten kleuren in de herfst paars, de bladeren van oudere bomen worden meer leerachtig bruin. Zeer aan te bevelen als sierboom.	
22.	*Tilia laxiflora* *["] macrophylla* *["] tomentosa*	T. americana T. heterophylla, T. gigantea 	Amerikaanse linde Amerikaanse linde, grootbladige linde zilverlinde	combinatie van 3 soorten linde, verdeeld over twee groepen aan weerszijden van een pad (beide groepen 6 stuks)	Groot schitterend blad. Deze lindeboom is een aanrader als solitair. Zie opmerkingen bij 8. Met zijn bladeren, die een witte onderzijde hebben, biedt deze boom een unieke uitstraling en is hij een van de meest opvallende verschijnselen als het gaat om de kleuring van het blad. Sterk geurende bloemen. De stam en takken zijn zwartachtig van kleur. Een echte aanrader als sierboom.	Op exact deze locatie staan thans nog twee oude lindenbomen, maar welke lindesoort precies is niet bepaald

23.	*Ulmus montana dampierï*	Ulmus x hollandica ‘Dampieri’	Hollandse iep, zuiliep	groep van 4 stuks	Iets fijnere groeiwijze en helderder blad dan Ulmus montana ‘Fastigiata’. Deze zuiliep valt op door zijn karakteristieke, stijve piramidale groei. De zeer donkere bladeren zijn breed en kort, enigszins gekruld en liggen rond de takken. Daarom aanbevolen voor groepsgewijze aanplant in gazon.	
24.	*Picea Reginae Amaliae*	Abies peloponnésica, A. cephalonica	Griekse zilverspar	groep van 6 stuks	Wordt vooral gekenmerkt door een buitengewone voorplantingskracht. Niet-stekelige naalden.	
25.	*Salix alba* *S. vitellina*	 S. alba ‘Vitellina’	schietwilg schietwilg	combinatie van 2 varieteiten schietwilg, verdeeld over twee groepen aan weerszijden van een pad (groep van 2 en groep van 4 stuks)	De bekendste en meest voorkomende onder de wilgenbomen. Oude bomen die aan hun lot worden overgelaten, ontwikkelen vaak een grote, schilderachtige schoonheid. Een variëteit van de schietwilg met goudgele en meer hangende takken. Aanbevolen voor parklandschappen. Mooi door de gele takken, vooral in de winter, vooral mooi in combinatie met naaldbomen en coniferen.	
26.	*Crataegus oxyacantha fl. alba id fi rubro pleno*	C. oxycantha flore rubro pleno, C. laevigata 'Mutabilis', C. x media ‘Rubra Plena’	gevuldbloemige roze bloeiende meidoorn	verdeeld over twee groepen aan weerszijden van een pad (groep van 2 en groep van 3 stuks)	Prachtige meidoorn die niet genoeg kan worden aanbevolen als sierboom voor bloementuinen, omdat ze, wanneer ze bedekt zijn met bloemen, een werkelijk schitterend gezicht bieden,	
27.	*Robinia hispida*		ruwe of roze acacia	groep van 3 stuks	Vaak geënt op de gewone acacia. Prachtige grote, donkerrozerode bloemen, die in losse, hangende trossen verschijnen. Zeer mooi om naar te kijken tijdens hun langdurige bloeiperiode. De jonge takken, het onderste deel van de bladstelen, de bloemstengels en de kelk zijn dicht bedekt met roodachtige borstelharen. De bomen zijn ideaal voor het decoreren van bloementuinen en voor individuele beplanting op gazons.	Niet exact op deze locatie maar in het huidige terrein staan op meerdere plekken robinia's in de bosrand (met name langs de zuidzijde). Onbekend is of dit exemplaren zijn van de gewone of ruwe acacia.
28.	*Fraxinus pubescens latifolia*	F. arbutifolia, F. pennsylvanica	zachte of Penssylvaanse es	verdeeld over twee groepen aan weerszijden van een pad (groep van 2 en groep van 4 stuks)	Zie opmerkingen bij 21.	
29.	*Gleditschia triacanthos* *Cerasus avium fl. pl.*	Gleditsia triacanthos Prunus avium ‘Plena’	valse Christusdoorn gevuldbloemige zoete kers, steriele variëteit dus geen bessen	combinatie van twee boomsoorten, verdeeld over twee groepen aan weerszijden van een pad (groep van 4 stuks en groep van 6 stuks) combinatie van 2 soorten sierappels, verdeeld over twee groepen aan weerszijden van een pad (groep van 4 en groep van 5 stuks)	Een statige boom. Oude bomen staan met hun lichte, brede kronen en horizontaal uitstekende of bijna hangende takken heel goed alleen of in groepjes op gazons. Grote, sterke, vertakte doornen geven de boom een vreemd uiterlijk, evenals de lange, sabelvormige, gebogen, bruine peulen, die in de herfst meestal in grote aantallen worden geproduceerd en als versiering aan de boom te bezichtigen. De dicht gevulde bloemen zijn vergelijkbaar met kleine roosjes en zijn van buitengewone schoonheid. Deze soort is dan ook zeer aan te raden als sierboom. De kronen vormen een aangenaam contrast met hoge coniferen.	
30.	*Abies alba*		gewone zilverspar	groep van 6 stuks	Zie opmerkingen bij 19.	
31.	*Picea balsamea*	Abies balsamea	balsemzilverspar	groep van 5 stuks	Een boom met de habitus van onze zilverspar en daar erg op lijkend, maar op alle onderdelen kleiner. Deze soort wordt ten zeerste aanbevolen voor gebruik in de parkaanleg,	
32.	*Platanen*	w.s. P, occidentalis (meest aangeplante soort)	Westerse plataan	verdeeld over twee groepen aan weerszijden van een pad (groep van 2 en groep van 5 stuks)	Platanen zijn meestal hoge, trotse bomen die worden gekenmerkt door schoonheid en snelle groei, maar ook door prachtig gebladerte.	
33.	*Ulmus gigantea*	U. montana gigantea, U. glabra ‘Gigantea’,	bergiep	verdeeld over twee groepen aan weerszijden van een pad (groep van 3 en groep van 4 stuks)	Een vorm die zich onderscheidt van de gewone bergiep door zijn weelderige groei en nog grotere bladeren. In geschikte grond groeit deze vorm extreem snel uit tot mooie bomen.	

34.	*Pirus spectabilis* *[“] toringo* *“ sieboldii*	Malus spectabilis Malus toringo, syn. M. sieboldii Malus toringo, syn. M. sieboldii	Chinese sierappel sierappel sierappel	combinatie van 2 soorten sierappels, verdeeld over twee groepen aan weerszijden van een pad (groep van 4 en groep van 5 stuks)	Een prachtige sierboom uit China, Japan en Mongolië die meer als struik dan als boom groeit en soms last heeft van strenge kou. Wat de bloemen betreft is dit ongetwijfeld de mooiste soort van het geslacht. De plant, bedekt door zijn paarse en witachtige bloemen, biedt een prachtig zicht en is daarom een echte aanrader om te planten. De vrucht is een kleine, rode, witte appel. Zie hieronder. Een Japanse crabapple. Een vrij sterk groeiende boom, volgens de regel een halfhoge struik. De knoppen zijn prachtig karmijnrood, de bloem bleek roodachtig.	
35. [2x]	*Liriodendron*	L. tulipifera	tulpenboom	betreft twee vlakbij elkaar gelegen locaties. 1x een groep van 4 stuks. 1x twee groepen aan weerszijden van een pad (de ene zijde 2 en de andere zijde 3 stuks)	Net als de magnolia is dit een prachtige sierboom die afkomstig is uit Noord-Amerika. Onderscheidt zich door het prachtige lichtgroene blad, dat in de herfst oranjegeel verkleurt. De bloemen, die in één oogopslag erg op een tulp lijken, hebben de boom zijn naam gegeven.	
36.	*Fagus sylv. atropurpurea*	F. sylvatica ‘Atropurpurea’	bruine beuk, rode beuk	groep van 4 stuks	Een prachtige boom, nu zeer bekend en verspreid. Het blad van deze beuk is prachtig donker paarsrood, bijna zwartrood van kleur en vormt daardoor een opvallend contrast met vrijwel alle andere vooral lichtbladige bomen.	Niet op deze locatie maar wel in het huidige terrein staan op meerdere plekken oude bruine beuken, onder meer in de bosrand langs de zuidelijke graslanden en naast de groep mammoetbomen bij de parkeerplaats. Ook staat er een jong volwassen exemplaar als solitair in gras nabij de vroegere huisplaats.
37.	*Picea Fraserii*	Abies fraseri	fraserspar	groep van 6 stuks	Lijkt sterk op de balsemzilverspar, maar blijft nog kleiner, wordt niet meer dan 4,5 tot 6 meter hoog en heeft fijnere en dichtere takken en kortere, donkerdere, rechtopstaande en dichter geplaatste naalden. De habitus is wat stijver dan van de balsemzilverspar. Daarom wordt hij aanbevolen voor gebruik in tuin en park.	
38.	*Pirus floribunda*	Malus floribunda	sierappel	verdeeld over twee groepen aan weerszijden van een pad (groep van 2 en groep van 3 stuks)	Crabapple afkomstig uit Japan. Lijkt meer op een struik.	
39.	*Abies alba* *“ orientalis*	 Picea orientalis	gewone zilverspar Kaukasische spar	combinatie van 2 soorten naaldboom, in een groep van totaal 8 stuks	Zie opmerkingen bij 19. Deze spar is prachtig en delicater dan onze gewone spar en wordt daarom als boom ten zeerste aanbevolen.	
40.	*Quercus ped. fastigiate*	Q. pedunculata, Q. robur ‘Fastigiata'	zuilvormige zomereik	verdeeld over twee groepen aan weerszijden van een pad (groep van 4 en groep van 5 stuks)	Een prachtige sierboom die het blad van de eik combineert met de groei van de zuilpopulier. De strakke piramidevormige groei is zeer kenmerkend voor deze variëteit en is vooral effectief in groepen op gazons.	
41.	*Abies alba* *“ orientalis*	 Picea orientalis	gewone zilverspar Kaukasische spar	combinatie van 2 soorten naaldboom, in een groep van totaal 8 stuks	Zie opmerkingen bij 19. Zie opmerkingen bij 39.	
42.	*Quercus nigra* *“ repanda*		zwarte eik Amerikaanse witte eik, halfwintergroen	combinatie van 2 soorten eik, in een groep van totaal 6 stuks	Deze eik heeft hier de neiging meer struikachtig te worden. De bladeren zijn groot, zeer stevig en leerachtig, glanzend donkergroen met aan de onderkant een fijne, wollige laag. Het loof valt op vanwege de bladgrootte en vanwege eigenaardigheid van de kleur. Bladeren zijn klein en zijn zwak gelobd. Ze zijn donkergroen en zeer glanzend, maar de onderzijde heeft aanvankelijk een fijne wollige, gelige coating, later bijna glad en lichter groen. Het blad van deze eik is zeer mooi, hij is niet gevoelig voor kou en daarom een echte aanrader als een sierboom.	

43.	*Fagus sylv. pendula*	F. sylvatica ‘Pendula’	treurbeuk	groep van 3 stuks	Een prachtige treurboom met sterk hangende takken. Soms groeit hij aanvankelijk eenzijdig, maar dit corrigeert zichzelf meestal later. Oudere bomen van deze variëteit vormen geleidelijk hoge, smalle kronen bedekt met verticaal hangende takken. Aanbevolen als een van de beste treurbomen.	
44.	*Pirus Spectabilis Riversii*	Malus spectabilis ‘Riversii’	Chinese sierappel	groep van 3 stuks	Een sterk groeiende variëteit met bredere bladeren en grotere, levendiger gekleurde, geurige, dubbele bloemen. Zie ook opmerkingen bij 34.	
45.	*Cupressus nutkaensis* *“ nutkaensis glauca* ~~*Picea pichta*~~ ~~*” Nordmanniana*~~	Chamaecyparis nootkatensis Chamaecyparis nootkatensis ‘Glauca’ Abies nordmanniana	nootka-cipres nootka-cipres spar, niet bekend in Nl nordmannspar	combinatie van 2 varieteiten van dezelfde conifeer, in een groep van totaal 5 stuks	Een van de mooiste coniferen. Lijkt op een Thuja, maar het glanzend donkergroene blad is veel eleganter dan dat van de gewone levensboom en de takken zijn losser, enigszins schaars en meer horizontaal verspreid. De kegels zijn zo groot als een erwt en bedekt met een blauwachtige rijp. Een vorm waarvan het blad wat blauwer lijkt. Weinig afwijkend van de oorspronkelijke vorm.	Op nagenoeg exact deze locatie staat een groepje coniferen in de berm van de Zijpendaalseweg. Het is niet bepaald welke soort coniferen dit zijn.
46.	*Sorbus spuria* ~~*Quercus*~~	S. aucuparia	gewone lijsterbes	groep van 4 stuks	Zie opmerkingen bij 7.	
47.	*Quercus rubra*		Amerikaanse eik	groep van 4 stuks, naast een vijvertje bij de rentmeesterswoning Gulden Spijker	De rode eik is de meest voorkomende van de scharlaken eiken in Duitse tuinen, de sterkste en de grootste. De rode eik wordt vooral gekenmerkt door de buitengewone weelderigheid en groeisnelheid en overtreft in dit opzicht de meeste van onze parkbomen, vooral onze inheemse eik, ook al is de kwaliteit van het hout aanzienlijk minder. Toch gedijt de rode eik weer beter op minder goede grond dan onze inheemse eik. Het is onbetwist een van de mooiste bomen en het meest aanbevolen voor aanplant in parken, zowel in massabeplanting als individueel of in groepen. Ook voor het aanleggen van lanen en het aanleggen van landwegen is het ideaal.	Ja. Op vrijwel exact deze locatie staat een groep volwassen Am. Eiken, naast de plek waar de oude toegangsweg van het Jachthuis aansluit op de Zijpendaalseweg.

4.4. Conclusies uit de veldinventarisatie

Met de beperking dat onze veldinventarisatie niet volledig vlakdekkend en op dendrologische grondslag heeft plaatsgevonden, zijn de volgende opmerkingen te maken.
De heestergroepen en heesterranden zijn plaatselijk nog herkenbaar.
Enkele vrijstaande bomen en boomgroepen zijn terug te vinden op de plaats waar Petzold ze heeft ingetekend.
Vaak zijn het echter niet de soorten die door Petzold zijn voorgesteld o zouden zijn aangetroffen. Op de plaats waar nu twee grote mammoetbomen staan, noteerde Petzold bijvoorbeeld de aanwezigheid van meerdere magnolia’s.

Gezien de zeer beperkte aantallen bomen die qua soort en locatie overeenkomen met het voorstel door Petzold, wordt hier afgezien van een verdere analyse van soortcombinaties zoals in onderzoek elders wel is gedaan. Hiervoor wordt verwezen naar bijlage IV: Onderzoek naar gebruik van houtige gewassen door C.E.A. Petzold.

BRONNEN

Literatuur

Jas, J., *Schilderachtige effecten*. In: Info Bulletin – Vrienden van Sonsbeek, winter 2011 – jg 23, nr. 4, p. 3-5.

Oven, R. van, *Zypendal*, in: *Buiten, Geïllustreerd Weekblad aan het Buitenleven gewijd*, jg. 22(1928)26, pag. 304-306.

Petzold, C.E.A., *Erinnerungen aus meinem Leben*, Dresden, 1890.

Petzold, E., *Die Landschafts-Gärtnerei, ein Handbuch für Gärtner, Architekten und Freunde der Gartenkunst*, Zweite vermehrte und verbesserte Auflage, Leipzig, 1888.

Petzold, E., *Die Landschafts-Gärtnerei, ein Handbuch für Gärtner, Architekten und Freunde der Gartenkunst*, Zweite vermehrte und verbesserte Auflage, Neue wohlfeile Ausgabe, Leipzig, 1896.

Petzold, E., und G. Kirchner, *Arboretum Muscaviense* […] , Gotha, 1864.

Richter, S., *Die Erforschung und Wiedernutzbarmachung (Revitalisierung) der biologischen und gestalterischen Vielfalt der Pflanzenverwendung in den Landschaftsgärten des 19. Jahrhunderts als Beitrag zur Erhaltung der Biodiversität und als Basis für die Entwicklung ökologischer, garten-denkmalpflegerischer und forstbotanischer Handlungsoptionen in Bezug auf die durch den Klimawandel verursachten phythopathologischen und standörtlichen Probleme beim konventionellen (tradierten) Gehölzsorti-ment am Beispiel des gartenkünstlerischen Schaffens von Eduard Petzold (Abschlussbericht, Projektnummer 27142-45)*, Bad Muskau, 2012.

Rohde, M., *Von Muskau bis Konstantinopel, Eduard Petzold ein europäischer Gartenkünstler 1815-1891*, Verlag der Kunst, Dresden, 1998.

SB4, *Inventarisatie en waardering van Lanen Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem te Arnhem*, Wageningen, 2008.

Zeefat, S. en E. Storm-Smeets (Gelders Genootschap), *Gulden Bodem, Cultuurhistorische analyse en waardenstelling*, Arnhem, 2021.

Zijlstra, B., *Nederlandse Tuinarchitectuur II, tuinen van Carl Eduard Petzold, Dirk Wattez, Petrus Hermannus Wattez en Samuel Voorhoeve,* Nederlandse Tuinenstichting, Amsterdam, 1987.

Internet

collectiegelderland.nl

geldersarchief.nl (GA)

https://service10.kadaster.nl/iad/kdv/archief-viewer/zoeken (KA, Kadaster Archiefviewer)

https://ahn.arcgisonline.nl/ahnviewer/ (AHN, Actueel Hoogtebestand Nederland)

opendata.beeldmateriaal.nl (recente luchtfoto)

topotijdreis.nl

BIJLAGE I. BEKNOPTE BIOGRAFIE VAN ZYPENDAAL [13]

Zie ook bijlage III voor historische foto's en prentbriefkaarten.

I.1. Formele aanleg (>1644-1802)

In 1644 werd voor het eerst melding gemaakt van een bezit 'de Sijp' met als eigenaar ene Laurens Swaenendijk. Deze ontginning lag aan de bovenloop van de Sint-Jansbeek, zicht uitstrekkend aan weerszijden van de weg van Arnhem naar het noorden, de latere Zijpendaalseweg. De naam zal afgeleid zijn van de talrijke natuurlijke waterbronnen en gegraven sprengen ('zypen', sipen, laten sijpelen of siepelen betekent druppelen).

Abraham Tulleken en Gerhardina Everwijn kochten het goed Zypendaal in 1650, waarna zij er een bescheiden stenen buitenhuis bouwden. Het huis, met een kruisvormige plattegrond, stond in een vijver (een verbreding van de Sint-Jansbeek) met de voorgevel naar het westen.

Tussen 1720 en 1743 was Zypendaal eigendom van de Arnhemse burgemeester Willem van Bayen. Volgens schilderijen van omstreeks 1736 is er dan sprake van een formele tuin- en parkaanleg met een vergezicht op het achterliggende landschap. **(Afb. I.1 en 2.)** Rondom het huis, dat in het water stond, lagen geometrische parterres, gesnoeide hagen, vormbomen en omzoomde vijvers en boomgaarden.

In 1743 verwierf mr. Hendrik Willem Brantsen (1704-1789), stadssecretaris van Arnhem, Zypendaal en gebruikte het als zomerverblijf. Een kaart uit 1753 toont het gele landgoed. **(Afb. I.3.)** Er is dan nog steeds een tuin- en parkaanleg overeenkomstig de twee schilderijen. Aan de westzijde van de Zijpendaalseweg lagen de boerderij, een moestuin en boomgaarden. Rondom lagen bossen (veelal hakhout), lanen en landerijen. In de bossen aan de oost- en westzijde zijn een aantal slingerende paden ingetekend, wat kan wijzen op een eerste aanpassing naar de vroege landschapsstijl. Bijna het gehele landgoed werd omsloten door een dubbele laan of vierdubbele bomenrij.
Brantsen liet in 1762-1764 het oude huis afbreken en (op bijna dezelfde locatie) een groter, blokvormig landhuis bouwen onder leiding van stadstimmerman Hendrik Viervant. Kort daarna verrezen aan weerszijden van het voorplein de twee bouwhuizen: een oranjerie en koetshuis. Mogelijk werd in deze periode tevens de beek ten zuiden van het huis vergraven tot het 'Grand Canal', ook wel de 'Spiegelvijvers' genoemd.

Afb. I.1 en I.2: Twee schilderijen van het eerste huis Zypendaal met omliggende formele aanleg, ongesigneerd, circa 1736. (Herkomst: collectiegelderland.nl, obj.nrs. 01490 en 01491, collectie Geldersch Landschap en Kasteelen.)

Afb. I.3: 'Kaart van Zypendael', Willem Leenen, januari 1753. (Herkomst: GA, archief 0452 Familie Brantsen, nr. 342.)

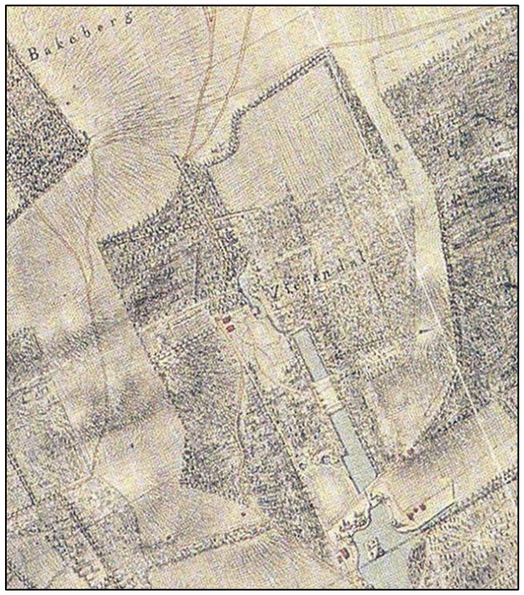
[13] De hierna volgende tekst is een bewerking van paragraaf *25.1 Achtergronden* uit het SB4-rapport *Inventarisatie en waardering van Lanen Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem te Arnhem*, Wageningen, 2008.
De tekst is aangevuld met gegevens en informatie uit meer recente publicaties:
- Jas, J., *Schilderachtige effecten*. In: Info Bulletin – Vrienden van Sonsbeek, winter 2011 – jg 23, nr. 4, p. 3-5.
- Zeefat, S. en E. Storm-Smeets (Gelders Genootschap), *Gulden Bodem, Cultuurhistorische analyse en waardenstelling*, Arnhem, 2021.

I.2. Vroege landschapsstijl (1802-1851)

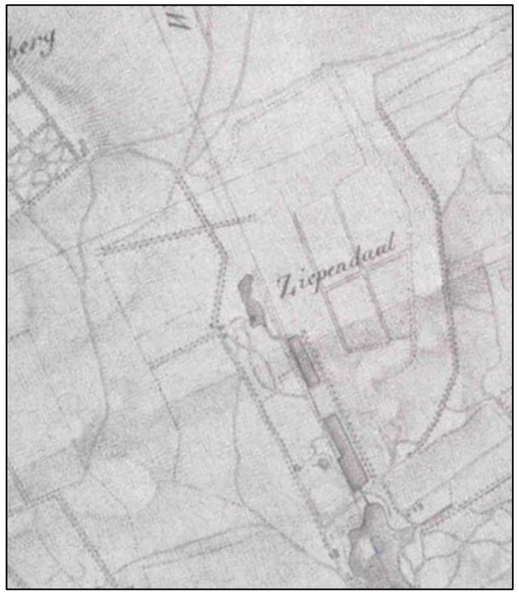
In het begin van de negentiende eeuw liet familie Brantsen de tuin- en parkaanleg van Zypendaal moderniseren naar de ideeën van de vroege landschapsstijl. In de jaren 1803-1804 werden betalingen gedaan ‘aan den Architect J. Posth’. Deze Duitse landschapsarchitect Johan Philip Posth (1763-1831) had enkele jaren eerder al de tuin van landgoed Rhederoord gemoderniseerd, eveneens een bezit van de familie Brantsen. Een ontwerptekening van Posth voor Zypendaal is niet bekend.

De nieuwe situatie is voor het eerst te zien op *Topografische kaart van de Veluwe en de Veluwezoom* van M.J. de Man uit 1807. Op de hiervan afgeleide kaart (*Tableau*) uit 1816 is de ligging van de gebouwen, slingerpaden, waterpartijen en laanstructuur goed te onderscheiden. **(Afb. I.3 en I.4.)**
In de omgeving van het huis waren de vroegere tuinen omgevormd tot licht glooiende gazons met boomgroepen en de rechte vijvers waren vergraven tot een natuurlijk ogende waterpartij. In het terrein waren diverse gebogen wandelpaden aangelegd. Het omliggende parkbos lijkt dan nog niet veel veranderd.

Op het Kadastraal Minuutplan, opgemaakt in 1821 en van kracht gegaan in 1832, is te zien dat er dan sprake is van een gebogen toegangsweg vanuit noordelijke richting, zoals altijd nog aanwezig. **(Afb. 2.5.)** Ook het huidige, gebogen tracé van de Zijpendaalseweg is dan voor het eerst herkenbaar.
Verder was Zypendaal een afwisselend landgoed met hakhout, loof- en naaldbossen, vijvers, sprengen, ‘terreinen van plezier’, bouw- en weilanden, en heide.

Afb. I.4: Fragment van de *Topografische kaart van de Veluwe en de Veluwezoom, op eene schaal van 1: 14.943.* Voor het grootste gedeelte opgenomen en getekend door M.J. de Man en sedert 1807 voltooid onder zijne Directie als Lt. Kolonel Chef van het Korps Geografische Ingenieurs door eenige Officieren van dat wapen. (Herkomst: H.W.M. van der Wyck, Atlas Gelderse Buiten-plaatsen, De Veluwe, Provincie- en Streekkaarten nr. IV.)

**Afb. I.5: Fragment van de *Tableau d’Assemblage de la Carte du Veluwe contree de la Gueldre, Levée à l’Echelle d’un Metre pour 14940 m. Calqué le Capt. Le Guillon*, 1816.
(Herkomst: H.W.M. van der Wyck, Atlas Gelderse Buitenplaatsen, De Veluwe, Provincie- en Streekkaarten nr. V.)**

Afb. I.6: Fragment van het *Kadastraal Minuutplan*, verkend en opgemaakt vanaf 1821, van kracht gegaan in 1832. Gemeente Arnhem: Sectie M Sterrenberg en Sectie N Zonsbeek. (Herkomst: beeldbank RCE.)

**Afb. I.7: ‘Zijpendal’, lithografie, uitgave van J. van Egmond jr. te Arnhem, ca. 1860.
(Herkomst: GA, 1551 Topografisch-historische Atlas Gelderland, nr. 2985.)**

**Afb. I.8: ‘De Zyp’, lithografie, uitgave van Frans Buffa en Zonen te Amsterdam, ca. 1860.
(Herkomst: GA, 1551 Topografisch-historische Atlas Gelderland, nr. 2987.)**

Onder Willem Gerhard Johan Hendrik baron Brantsen van de Zyp (1801-1851, o.a. Gouverneur van Gelderland onder koning Willem II) werd het landgoed uitgebreid, onder meer door de aankoop van aangrenzende gronden ten westen van Zypendaal. Dit gebied (dat tegenwoordig Gulden Bodem genoemd) liet hij ontginnen en bouwde hier in 1838 een klein jachtverblijf, dat het 'Jagershuis' en ook wel 'De Kleine Zijp' werd genoemd.

Deze situatie is herkenbaar op de Veldminuut voor de Topographische en Militaire Kaart, verkend in 1844. Het gebied tussen Huis Zypendaal en het Jagershuis kende een meer 'open' invulling met percelen bouwland en een moestuin aan de Zijpendaalseweg. Het Jagershuis was vanuit zuidelijke richting ontsloten door een nieuwe gebogen laan.

I.3. Late landschapsstijl (1851-1880)

In 1851 vererfde Zypendaal op mr. Willem Gerard baron Brantsen van de Zyp (1831-1899). Hij bekleedde diverse functies aan het hof in Den Haag en in dienst van Prins Frederik der Nederlanden, bracht hij meermaals een bezoek aan diens landschapspark Muskau in Duitsland. Zo maakte hij kennis met de Duitse landschapsarchitect C.E.A. Petzold (1815-1891).

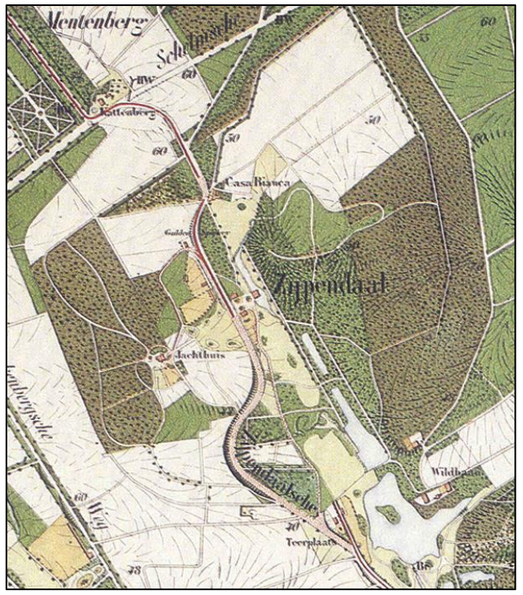
Willem Gerard breidde het grondbezit ten noorden van de Schelmseweg sterk uit en bracht deze gronden in cultuur door naaldbossen aan te planten. Deze 'Zypse bossen' kennen we tegenwoordig als landgoed Schaarsbergen. Verfraaiingen in tuin en park nabij het huis zullen samenhangen met het gegeven dat de familie permanent op Zypendaal ging wonen.

In 1863 bezocht Petzold landgoed Zypendaal en maakte omstreeks 1872 een plan voor het terrein rondom het na een brand herbouwde Jachthuis. Dit gebouw was een ontwerp van de Nederlandse 'architect des konings' Lucas Hermanus Eberson. Het in 1867 vernieuwde koetshuis en oranjerie waren een ontwerp van de Arnhemse stadsarchitect F.W. van Gendt [J. Gzn]. Voor het personeel was in 1852 al een rentmeesterswoning ('Gulden Spijker') gebouwd, voor de tuinbaas was er het witte huisje 'Casa Blanca' (ook wel 'Casa Bianca') en voor de huisknecht werd aan het eind van de 19e eeuw het 'Gouverneurshuisje' aan het einde van het Grand Canal gebouwd.

Op de *Topographische kaart der Gemeente Arnhem* van P.K.P.J. van Sloten uit 1874 is te zien dat Het Jachthuis een nieuwe ontsluiting vanuit noordoostelijke richting, vanaf de Zijpendaalseweg, had gekregen die begon bij de nog altijd bestaande groep van 3 eeuwenoude tamme kastanjes.

Afb. I.9: Fragment van de Veldminuut voor de Topographische en Militaire Kaart, schaal 1: 25.000, verkend in ca. 1844. (Herkomst: Nationaal Archief, 4.TOPO, inv.nr. 7.4.0.1.)

Afb. I.10: Fragment van de 'Topographische Kaart der Gemeente Arnhem', ontworpen en getekend naar de kadastrale plans en opnemingen op het terrein door P.K.P.J. van Sloten, Kapitein der Infanterie, schaal 1: 10.000, uitgegeven in 1874. (Herkomst: H.W.M. van der Wyck, Atlas Gelderse Buitenplaatsen, De Veluwe, Provincie- en Streekkaarten, nr. XXXII.)

**Afb. I.11: Het 'Jagershuis', dat in 1838 op Zypendaalse grond ten westen van de Zijpendaalseweg werd gesticht. Anonieme prent uit ±1850.
(Herkomst: Gelders Archief, collectie 1551, afb.nr. 3016.)**

**Afb. I.12: 'Het Jachthuis', gebouwd in 1872 op de locatie van het in 1852 afgebrande Jagershuis. Foto van de zuid- en oostgevel, fotograaf G. Engels, 1907.
(Herkomst: Gelders Archief, collectie 1501-04, afb.nr. 19075.)**

I.4. Latere wijzigingen (>1880)

Huis Zypendaal werd in 1883-1884 door architect P.J.H. Cuypers verbouwd en kreeg een nieuw dak met dakkapellen, een portiek met balkon en een toren. Eind 19e eeuw volgde nog een aanbouw op de zuidoosthoek.
De tuin werd in 1890 door tuinarchitect H.A.C. Poortman kleinschalig gewijzigd waarbij de parterretuin tussen koetshuis en oranjerie tot stand kwam en de Grote Vijver werd verbreed. Mogelijk is toen ook de vijver vergraven waarin Huis Zypendaal staat, waarbij het eilandje is ontstaan.

In 1887 vond een uitbreiding van Het Jachthuis plaats, waarbij een vrijstaand bijgebouw met het hoofdhuis werd verbonden. In de periode 1905-1928 werd Het Jachthuis meermaals vergroot en werden een vrijstaand koetshuis en een autogarage bijgebouwd.

Omstreeks 1920 werd naast de zuidelijke toegangsweg naar Het Jachthuis een als bouwpakket uit Zwitserland aangevoerd houten huis geplaatst. Op enig moment is in de moestuin, ten westen van de twee kassen, een tennisbaan gerealiseerd.

Na overlijden van baron W.G. Brantsen in 1899 bleef zijn weduwe Huis Zypendaal bewonen. Hun enig (nog levende) kind en erfgenaam Alwina gravin von der Goltz-Brantsen van de Zyp (1868-1957) keerde in 1919 terug uit Potsdam en nam met haar gezin intrek op Het Jachthuis. Ook na de dood van haar moeder in 1926 bleef zij op Het Jachthuis wonen.

Reeds in 1924 sprak familie Brantsen met de gemeente Arnhem, sinds 1899 eigenaar van het naastgelegen Park Sonsbeek, over de verkoop van het landgoed. Omdat het niet tot een overeenkomst kwam, was het J.C. Hartogs, oprichter en directeur van de N.V. Nederlandsche Kunstzijdefabriek (ENKA) in Arnhem, die in 1925 Zypendaal kocht en het in bruikleen aan de gemeente gaf. Het landgoed werd vervolgens als wandelpark opengesteld voor de Arnhemse bevolking. In 1930 werd het landgoed alsnog aangekocht door gemeente Arnhem.

Na het overlijden van gravin van der Goltz-Brantsen van de Zyp wist de gemeente Arnhem dit terrein in 1958 te verwerven. De vroegere rentmeesterswoning ‘Gulden Spijker’ was reeds in 1945 verwoest. Het nieuw verworven bezit werd eveneens opengesteld voor publiek en staat (waarschijnlijk sindsdien) bekend onder de naam ‘Gulden Bodem’. Het Jachthuis werd nog enkele jaren voor onderwijsdoeleinden gebruikt, maar in 1964 vanwege de gebrekkige bouwkundige staat afgebroken. Het naastgelegen koetshuis bleef echter tot op heden gespaard. Het boerderijcomplex aan de Zijpendaalseweg moest in 1966 wijken voor een voorgenomen wegverbreding. Thans is dit de parkeerplaats. De vroegere kwekerij en tuinderij werd ingeplant als bos.

Na restauratie zijn sinds 1982 Geldersch Landschap & Kasteelen in huis en koetshuis gevestigd. In de oranjerie huist het Gelders Genootschap. De tuin tussen oranjerie en koetshuis is opnieuw aangelegd naar ontwerp van Liesbeth Canneman.

Afb. I.10: Loodrechte luchtfoto, 12 september 1944. (Herkomst: WUR, flight114run06photo3110.)

BIJLAGE II. CITATEN VAN PETZOLD MET BETREKKING OP ZYPENDAAL.

Uit: Petzold, E., *Die Landschafts-Gärtnerei, ein Handbuch für Gärtner, Architekten und Freunde der Gartenkunst*, Zweite vermehrte und verbesserte Auflage, Leipzig, 1888.

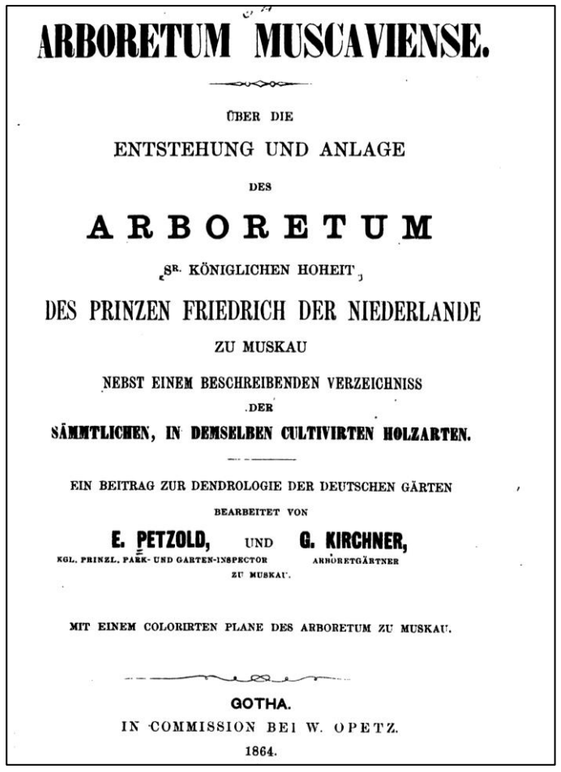
Pagina 19:
'[…] *Die von der See entfernteren Gegenden Hollands machen hiervon eine Ausnahme, besonders die Provinz Geldern. Hier findet man bewaldete Bergzüge und die üppigsten Wiesengründe mit prächtigen Baumgruppen und Landschaften, welche denen Englands würdig an die Seite gestellt werden können. Von diesen nenne ich namentlich Zypendal bei Arnheim, von dessen Höhen man das ganze Rheinthal bis Nymwegen übersieht* […]'

Te vertalen als:
De verder van de zee gelegen regio's van Holland vormen hierop een uitzondering [in vergelijking met het vlakke terrein elders], met name de provincie Gelderland. Hier vindt men beboste heuvels en de meest weelderige weiden met prachtige boomgroepen en landschappen die 'Engeland waardig' zijn. Van hen noem ik vooral Zypendaal bij Arnhem, van waar men de gehele Rijn kan overzien tot aan Nijmegen.

Pagina 140-141:
'[…] *Wenn das Wohnhaus nicht gross und imposant is, so ist es nicht vortheilhaft, es in grosser Entfernung zu zeigen, damit es nicht noch geringer erscheine, als es wirklicht ist. Diese Bedingung war bei Anlage der Auffahrt in Zypendal bei Arnheim in Holland gegeben, das Herrenhaus konnte wegen seiner tiefen Lage erst bei einer Wendung des Weges in der Nähe gezeigt werden, wo es sich, umgeben von malerischen Baumgruppen sehr vortheilhaft präsentirt. (Taf.IX.)*
Die umfassende Anlage in Zypendal überhaupt, bekundet den feinen Sinn und das Verständniss für landschafliche Schönheit des Besitzers, Baron von Brantsen, welcher Herr durch sein eigenes Beispiel und durch seine Anregung sich mit Erfolg um eine bessere Richtung für die Naturgartenkunst in den Niederlanden grosse und bleibende Verdienste erworben hat und noch erwirbt.
Erfreulich ist es zu sehen, wie mehr und mehr die Kunst der Landschaftsgärtnerei auch dort in Aufnahme kommt und besser verstanden wird. Ebenso wenig darf man das Wohnhaus da sehen, wo sich die Weglinie von ihm eben abwendet; auf allen Punkten der Auffahrt, von denen das Wohngebäude sich unschön darstellt, verdecke man die ansicht durch Pflanzungen und suche die Aufmerksamkeit indessen zu fesseln durch Oeffnung anderer Partien der Anlage oder durch Gruppen schöner Gehölze.'

Te vertalen als:
Als het huis niet zo groot en imposant is, is het niet voordelig om het op grote afstand te laten zien, omdat het huis daarmee kleiner lijkt dan het werkelijk is. Deze opvatting vormde het uitgangspunt voor de aanleg van de toegangsweg in het park van Zypendaal bij Arnhem in Holland. Het landhuis kan door zijn ligging in de diepte pas na een bocht van de weg van nabij getoond worden, waarbij het zich, omgeven door schilderachtige boomgroepen, zeer voordelig presenteert.
De ruimere parkaanleg van Zypendaal in het algemeen toont het fijne gevoel en begrip voor landschappelijke schoonheid van de eigenaar, Baron van Brantsen, die zich -geënthousiasmeerd door zijn eigen voorbeeld en succes [op Zypendaal] - heeft ingezet en nog steeds inzet voor het verbeteren van de 'natuurtuinkunst' [oftewel de landschapsstijl] in Nederland.
Het is verheugend om te zien hoe de kunst van de landschapsstijl ook daar [in Nederland] steeds meer wordt gevolgd en beter wordt begrepen. Net zo min als dat men het woonhuis moet zien waar de weg van het huis afwendt, zo dient op alle plekken langs de toegangsweg waar het woonhuis zich niet mooi toont, het aanzicht verhuld te worden door beplantingen en getracht te worden de aandacht af te leiden door het openen van andere delen van het park of door groepen mooie houtgewassen.

Pagina 274:
'[…] *Der Eiche würdig zur Seite steht die Kastanie (Castanea vesca Grtn.). Stamm und Aeste zeigen dieselben ausdrucksvollen Formen und die dunkle Belaubung der grossen gezähnten Blätter steht der ersteren wohl kaum nach. Eine alte Kastanie mit ihrem starken Stamm, den ausgebreiteten Aesten und der schattigen Krone gewährt ein höchst charakteristisches Bild. Hier ist nicht die eigentliche Heimath des Baumes; in den ausgedehnten Kastanien wäldern Spaniens und Italiens entfaltet er seine volle Schönheit. Auch in Süddeutschland, ebenso in den Niederlanden befinden sich prächtige Bäume dieser Art. Auf dem Landsitz Zypendal bei Arnheim, den Baron von Brantsen gehörig, befinden sich drei alte Kastanien, von den vorstehend eine Abbildung beigefügt ist. Die Bäume waren von Ulmen gleicher Höhe umgeben, sie sind bei Gelegenheit der Umgestaltung der dortigen Anlagen frei gestellt worden.*
Das ungefähre Alter dieser Bäume ist auf 400 Jahre anzunehmen. Sie wurden gepflanzt, als Zypendal ein Jagdschloss Karls von Egmont, herzogs von Geldern war. Die Höhe der beiden grössten Bäume ist je 23,50 Meter, die Stärke des einen Stammes beträgt, einen Meter von der Erde gemessen, 5,30 Meter, die des anderen 4,60 Meter. Der Kronenumfang der beiden stärksten, die mit den Kronen in einander gewachsen sind, ist 81 Meter. […]'

ARBORETUM MUSCAVIENSE.

ÜBER DIE

ENTSTEHUNG UND ANLAGE

DES

ARBORETUM

SR. KÖNIGLICHEN HOHEIT

DES PRINZEN FRIEDRICH DER NIEDERLANDE

ZU MUSKAU

NEBST EINEM BESCHREIBENDEN VERZEICHNISS

DER

SÄMMTLICHEN, IN DEMSELBEN CULTIVIRTEN HOLZARTEN.

EIN BEITRAG ZUR DENDROLOGIE DER DEUTSCHEN GÄRTEN

BEARBEITET VON

E. PETZOLD, KGL. PRINZL. PARK- UND GARTEN-INSPECTOR UND G. KIRCHNER, ARBORETGÄRTNER ZU MUSKAU.

MIT EINEM COLORIRTEN PLANE DES ARBORETUM ZU MUSKAU.

GOTHA.

IN COMMISSION BEI W. OPETZ.

1864.

Titelpagina van Petzolds boek *Die Landschafts-Gärtnerei* uit 1888.

Te vertalen als:
Waardig naast de eik staat tamme kastanje (Castanea vesca). Stam en takken vertonen dezelfde expressieve vormen en het donkere bladerdak van de grote, getande bladeren doet nauwelijks onder voor de eik. Een oude kastanjeboom met zijn sterke stam, zijn uitgestrekte takken en schaduwrijke kroon geeft een zeer karakteristiek beeld. De boom komt hier niet van nature voor; in de uitgestrekte kastanjebossen van Spanje en Italië ontvouwd hij zijn volle schoonheid. Ook in Zuid-Duitsland, net zoals in Nederland, staan prachtige bomen van deze soort. Op het landgoed Zypendaal bij Arnhem, toebehorend aan Baron van Brantsen, staan drie oude kastanjebomen, waarvan hierboven een afbeelding is bijgevoegd. De bomen waren omgeven door iepen van dezelfde hoogte maar werden tijdens de verandering van de aanleg vrijgezet.
De geschatte leeftijd van deze bomen is 400 jaar. Ze werden geplant toen Zypendaal een jachtslot was van Karel van Egmond, hertog van Gelre. De hoogte van de twee grootste bomen is elk 23,50 meter, de dikte van één stam, gemeten op een meter van de grond, is 5,30 meter, die van de andere 4,60 meter. De kroonomtrek van de twee grootste, die met de kronen in elkaar zijn gegroeid, is 81 meter.

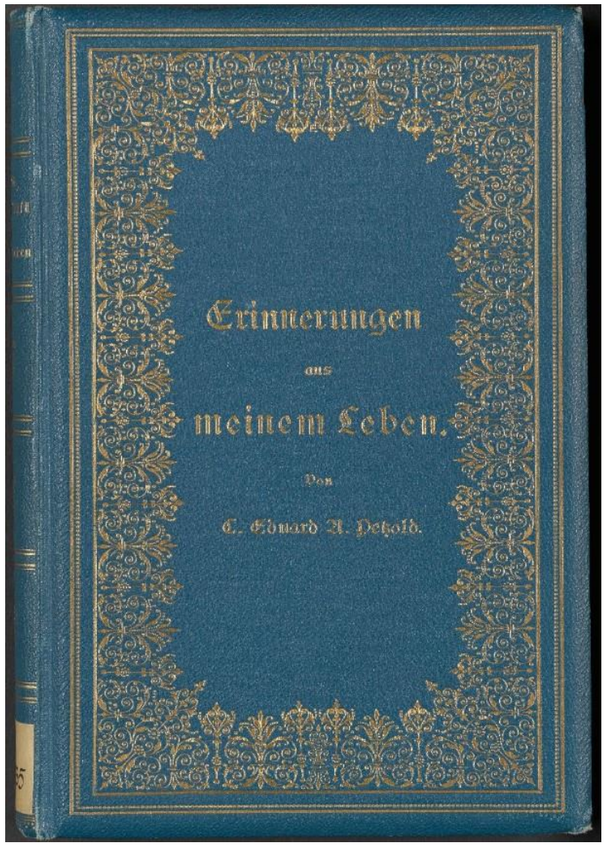
Uit: Petzold, C.E.A., *Erinnerungen aus meinem Leben*, Leipzig, 1890.

Pagina 170:
'[…] *Im Herbst 1863 war ich dann mehrere Wochen wieder in Holland auf der schönen und große Besitzung Zypendaal bei Arnheim, dem Herrn Baron Wilhelm Brantsen gehörig, welcher als Kammerherr der Frau Prinzessin Friedrich öfters in Muskau war, und mich daselbst kennen gelernt hatte. Zu dieser bedeutenden Anlage hatte ich einen Plan entworfen, zu dessen Ausführung ich auch später öfter und längere Zeit daselbst anwesend war.*
Von den mit Buchenwäldern bestandenen höhenpunkten übersieht man das Rheinthal drei Meilen weit bis Nymwegen. Durch diese Anlage, welche zur Zufriedenheit des Besitzers ausfiel, begründete ich mit den auf den Besitzungen des Prinzen Friedrich ausgeführten Anlagen, meinen Ruf in Holland. Besonders durch die Empfehlung dieses Herrn, dann durch die des Hofmarschalls des Prinzen, Grafen Limburg Stirum, sowie besonders auch durch diejenige meines hohen Herrn, des Prinzen Friedrich der Niederlande selbst, habe ich bei der hohen Aristocratie der Niederlande großen Erfolg gehabt. […]'

Te vertalen als:
In het najaar van 1863 was ik weer enkele weken in Holland, en bezocht het mooie en grote landgoed Zypendaal bij Arnhem, toebehorend aan baron Wilhelm Brantsen, die als kamerheer van de prinses [Louise], Frederiks echtgenote, vaak in Muskau was en met wie ik daar kennis heb gemaakt. Voor deze aanzienlijke parkaanleg heb ik een plan gemaakt en ben voor de uitvoering daarvan later meermaals voor langere tijd terug geweest [op Zypendaal].
Vanaf de met beukenbossen bedekte hoogten is er uitzicht over het dal van de Rijn, drie mijl ver tot aan Nijmegen. Door deze aanleg, die tot tevredenheid van de eigenaar was uitgevoerd, tezamen met de werken op de landgoederen van Prins Frederik, vestigde ik mijn reputatie in Nederland. In het bijzonder door de aanbeveling van deze heer, vervolgens door die van de hofmaarschalk van de Prins, graaf Limburg Stirum, en vooral door die van mijn hoge heer, Prins Frederik der Nederlanden zelf, heb ik veel succes gehad bij de hoge aristocratie van de Nederlanden.

Pagina 180:
'[…] *Im herbst diese Jahres* [1870] *ging ich wieder nach Holland zum herrn Baron Karl von Brantsen wegen der Anlagen von Angerlo, unweit Doesbourgh an der IJssel gelegen*. […]'

Te vertalen als:
In de herfst van dat jaar [1870] ging ik weer naar Holland naar baron Karl von Brantsen vanwege de parkaanleg op Angerlo, niet ver van Doesburg aan de IJssel gelegen.

Kaft van Petzolds boek *Erinnerungen aus meinem Leben* uit 1890.
(Bron: www. haab-digital.klassik-stiftung.de.)

BIJLAGE III. HISTORISCHE FOTO'S EN PRENTBRIEFKAARTEN

Parkgedeelte ten oosten van de Zijpendaalseweg:

A. ±1894 Zicht over de vijver (Sint-Jansbeek) op de noordgevel van Huis Zypendaal.
(Bron: GA, best.nr. NL-AhGldA_1501-04_18921.)

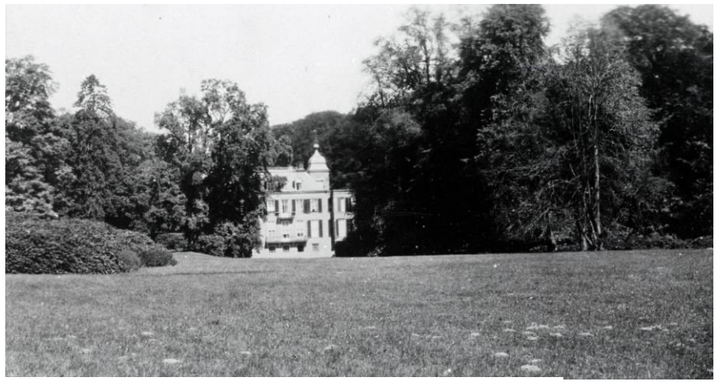
B. ±1920 Uitzicht vanuit Huis Zypendaal in noordelijke richting over de beek met op de achtergrond Casa Bianca.
(Bron: GA, best.nr. NL-AhGldA_1501-04_18918.)

C. ±1900 De oranjerie van Zypendaal met op de achtergrond de parkweide op Gulden Bodem. De tuininvulling op het plein tussen oranjerie en koetshuis (rechts buiten beeld) is aangelegd omstreeks 1890 volgens ontwerp van tuinarchitect H.A.C. Poortman. De opgaande rhododendronwal verhuld het zicht op de Zijpendaalseweg.
(Bron: collectiegelderland.nl, obj.nr. GK 05338, collectie GLK.)

D. ±1900 Zicht vanaf de parkweide over de Zijpendaalseweg op de westgevel van Huis Zypendaal. Rechts het koetshuis en links de oranjerie. Het zicht op het voorplein wordt verhuld door een hoge rhododendronwal.
(Bron: GA, best.nr. NL-AhGldA_0894_1627-0523.)

E. ±1900 Zicht over parkweide op zuidgevel Huis Zypendaal.
(Bron: GA, best.nr. NL-AhGldA_1583_12431.)

F. 1933 Uitzicht vanuit Huis Zypendaal in zuidelijke richting over de park-weide met rechts de gebogen toegangsweg. Linksboven de groep bruine beuken. (Bron: GA, best.nr. NL-AhGldA_4403_1-0006.)

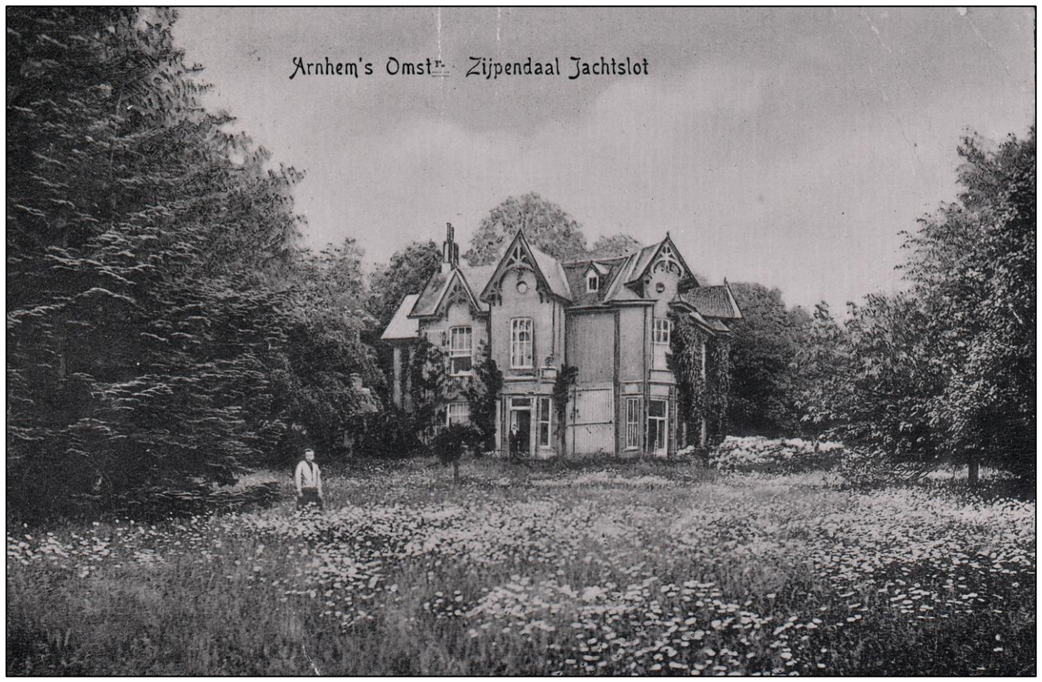

G. ±1905 Spreng met waterval.
(Bron: collectiegelderland.nl, best.nr. NL-AhGldA_1501-04_18917.)

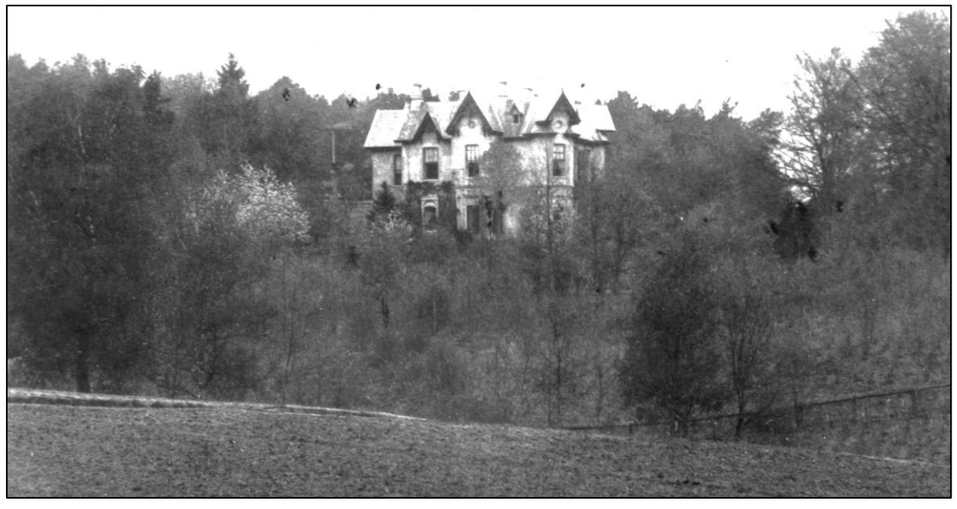
Het Jachthuis met omgeving:

H. ±1900 Zicht op de oost- en noordgevel (zonder begroeiing van klimplanten) van Het Jachthuis met rechts van het huis de ommuurde tuin waarin een (vrij staand) bijgebouw. Op de voorgrond is een bloementuin te zien, die ongeveer op de plek moet hebben gelegen waar Petzold het lege vlak intekende waar mogelijk een tennisbaan gedacht was.
(Bron: GA, best.nr. NL-AhGldA_0894_1625-0393.)

I. ±1905 Zicht op de zuidgevel van Het Jachthuis met toegangspartij. Zichtbaar is de vergrootte uitbouw tegen de westgevel (links), zoals door het kadaster geregistreerd in 1905. Op de voorgrond is een bloem- en kruidenrijke parkweide met verspreid staande loof- en naaldbomen zichtbaar. (Bron: GA, best.nr. 1583 - 12374.)

J. ±1905 Vergezicht vanuit zuidelijke richting op Het Jachthuis. Op de voorgrond is bouwland te zien met daarachter de opgaande beplanting van de parkaanleg op Gulden Bodem. Rechts is een hekwerk in de helling zichtbaar dat op de grens van het landgoed stond.
(Bron: GA, best.nr. NL-AhGldA_1501-04_19101.)

K. 1907 Zicht op de oostgevel met toegangspartij (links) en de met klimplanten overgroeide oostgevel van Het Jachthuis. Voor het huis is een ruim plein zichtbaar.
(Bron: GA, best.nr. NL-AhGldA_0894_1625-0393.)

L. ±1910 Zicht op de noordgevel van Het Jachthuis. Links op de achtergrond is een groep naaldbomen zichtbaar die op de parkweide zuidelijk van het huis stond. (Bron: GA, best.nr. 1583 - 12373.)

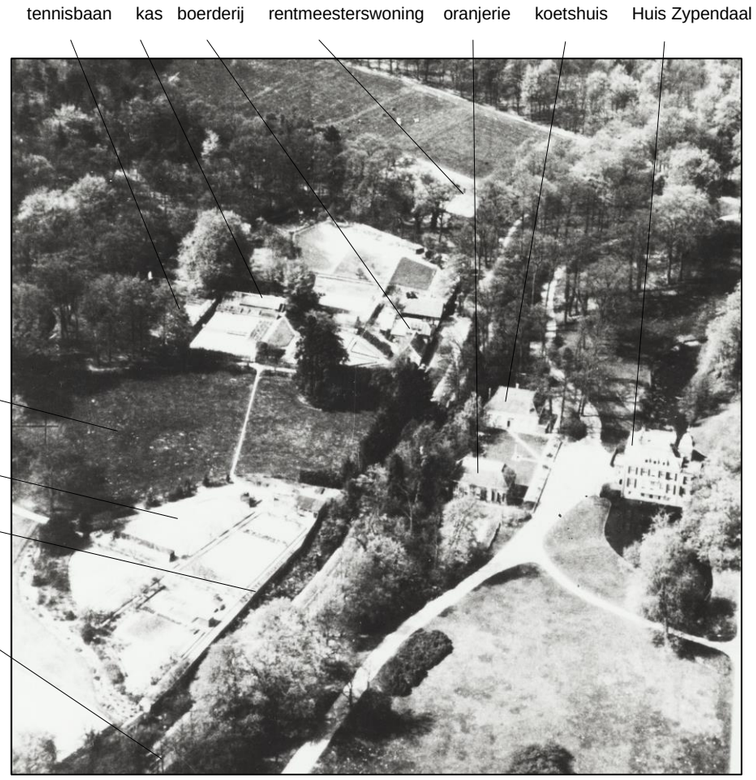
M. ±1930-1940 Zicht op de zuid- en oostgevel van Het Jachthuis. Bij één van de verbouwingen is de oorspronkelijk ingangspartij met traptreden (in het midden van de zuidgevel), vervangen was door een raam. De uitgebouwde serre tegen de oostgevel is blijkens het kadaster gerealiseerd in 1928. (Bron: GA, best.nr. NL-AhGldA_1501-04_19064.)

N. 1959 Zicht vanaf Het Jachthuis in zuidoostelijke richting. Op de achtergrond is het houten huis zichtbaar dat omstreeks 1920 naast de ingang vanaf de Zijpendaalseweg werd geplaatst. (Bron: GA, best.nr. NL-AhGldA_0894_1625-0393.)

O. ±1900? Uitzicht vanaf Gulden Bodem richting Arnhem. (Bron: GA, best.nr. 1583 - 18725)

P. 1961 Vogelvluchtopname vanuit het zuiden. (Bron: NIMH, obj.nr. AKL004650.)

Rentmeesterswoning ‘Het Gulden Spijker’, boerderij en moestuin aan de Zijpendaalseweg, met omgeving:

**Q. ±1900 De boerderij met op de voorgrond een deel van de moestuin.
(Bron: GA, best.nr. NL-AhGldA_1501-04_18982.)**

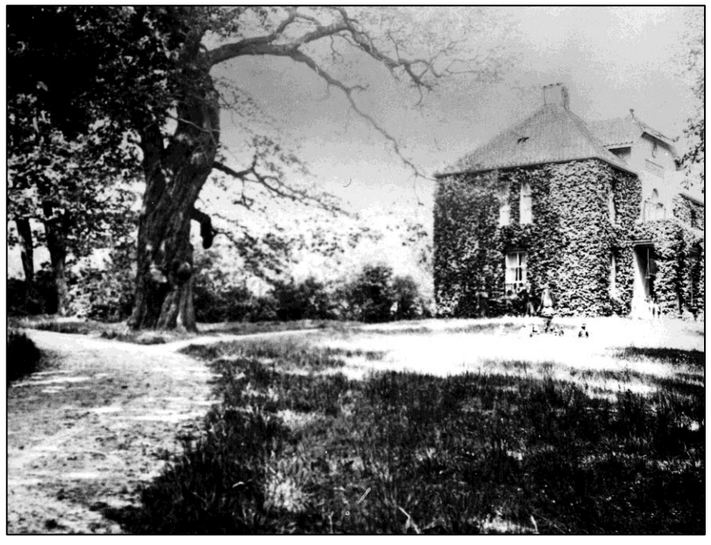
**R. ±1900 Zicht vanuit de richting van de rentmeesterswoning over de moestuin. Links op de voorgrond een poort, waarmee de noordelijke toegangsweg naar Het Jachthuis kon worden gesloten. Links op de achtergrond is de boerderij aan de Zijpendaalseweg zichtbaar. Winterbeeld met sneeuw.
(Bron: GA, best.nr. NL-AhGldA_1583_12457.)**

**S. ±1920 Zicht over de moestuin in de richting van de rentmeesterswoning.
(Bron: GA, best.nr. NL-AhGldA_1583_12457.)**

T. ±1920 De twee eeuwenoude tamme kastanjes aan weerszijden van de noordelijke toegangsweg naar Het Jachthuis. Het pad rechts leidde naar de rentmeesterswoning het Gulden Spijker. (Bron: GA, best.nr. 1583 – 18725.)

**U. 1915 Links de noordelijke toegangsweg met tamme kastanje, rechts de rentmeesterswoning het Gulden Spijker.
(Bron: GA, best.nr. NL-AhGldA_1501-04_18912.)**

**V. ±1920 Zicht over de noordelijke toegangsweg, richting de Zijpendaalseweg. Op de voorgrond de oude tamme kastanjes.
(Bron: GA, best.nr. NL-AhGldA_1583_12476.)**

BIJLAGE IV: ONDERZOEK NAAR GEBRUIK VAN HOUTIGE GEWASSEN DOOR C.E.A. PETZOLD

Inleiding
In de jaren 2009-2012 werd door de Stiftung „Fürst-Pückler-Park Bad Muskau“ en onder leiding van tuinarchitecte en tuinhistorisch onderzoeker Susanne Richter een onderzoeksproject uitgevoerd met de titel: “*Onderzoek naar en het opnieuw beschikbaar maken (revitaliseren) van de biologische en vormgevende diversiteit van het plantengebruik in de landschapstuinen van de 19e eeuw als bijdrage aan het behoud van de biodiversiteit en als basis voor de ontwikkeling van alternatieven met betrekking tot ecologie, beheer van groene monumenten en bosbotanie in geval van door klimaatverandering veroorzaakte fythopathologische en groeiplaats problemen bij gebruik van het conventionele (traditionele) bomenbestand, aan de hand van de artistieke ontwerpen van tuinarchitect Eduard Petzold*.”
Hiermee werd getracht om specifiek voor historische houtopstanden kennis te genereren om het verlies aan kennis en groeiplaatsen, het verlies van historische sortimenten, de verdringing van waardevol genetisch materiaal en het verlies aan stabiliteit en vitaliteit tegen te gaan.
Door onderzoek naar het theoretische en praktische gebruik van houtgewassen door Petzold aan de hand van literatuur, ontwerpen, en gerealiseerde parken in Nederland, Polen, Tsjechië en Duitsland werd diepgaande kennis opgedaan naar het door hem voorgestane gebruik van boomsoorten en variëteiten in solitaire bomen, boomgroepen en andere houtopstanden.
Daarnaast poogde het project om, middels vermeerdering van aantoonbaar door Petzold geadviseerde of geleverde en nog bewaard gebleven bomen, genetisch materiaal veilig te stellen en in het voormalige arboretum van Fürst-Pückler-Park Bad Muskau verder op te kweken. Dit onderdeel is door uiteenlopende omstandigheden niet tot stand gekomen.
De eindrapportage met resultaten en verantwoording verscheen in september 2012 en is in beperkte kring verspreid. SB4 Specialisten in Groen Erfgoed heeft bijgedragen aan het onderzoek, onder meer door in verschillende Nederlandse parken van Eduard Petzold onderzoek te doen naar de geplande, gerealiseerde en nog aanwezige houtopstanden middels archief- en veldonderzoek. De resultaten zijn binnen het project verder geanalyseerd en verwerkt in de eindrapportage en tevens als bijlage opgenomen. Daarnaast heeft Eric Blok van SB4 een voordracht gehouden op het afsluitende symposium in Bad Muskau en daar de Nederlandse resultaten gepresenteerd.

Door transcriptie van de vele boomsoorten op de ontwerptekeningen van in totaal 37 Petzold-tuinen en het herleiden tot de huidige nomenclatuur van de ruim 800 verschillende taxa loofhout en 107 naaldhout en door grondige analyse, werd inzicht verkregen in het soortenspectrum, de combinatie van houtige planten en de frequenties van gebruikte soorten en variëteiten. Voor 20 ontwerpen is in het project een nadere analyse gedaan naar de toepassing van de boomsoorten. Deze analyse is uitgevoerd door Katrin Schulze, freelance landschapsarchitect in München/Berlijn.

[Onderstaande vertaling en samenvatting is gemaakt door SB4.]

Resultaten met betrekking tot de toepassing van boomsoorten
Bij de analyse van de gegevens uit 20 door Petzold ontworpen parken is gekeken naar:
1. de individuele soorten en variëteiten in relatie tot de gebruiksfrequentie,
2. de samenstelling van combinaties van bomen,
3. de locatieselectie van soorten vanuit ontwerp- en plantensociologisch perspectief.

Over het algemeen gebruikt Petzold twee verschillende manieren om houtachtige planten weer te geven op tekening:
- gesloten “amoebe-vormige” houtachtige beplantingen:
  - voor de ruimtelijke structuur van de aanleg, begrenzing van doorzichten,
  - als begeleidende beplanting voor paden, open en gesloten gedeelten,
  - als dekkings- en randbeplanting van een aanleg,
  - houtsoorten van de “Amoeben” worden meestal niet benoemd, hoogstens in zeer algemene termen (loofhout, naaldhout, esdoorn/beuk/es/linde etc.).
- “niet-gesloten beplantingen” (term van Petzold): groepen en individuele bomen
  - groepen van onregelmatig verdeelde individuele bomen
  - onderscheid loofhout en naaldhout doorgaans alleen door een kleurnuance, niet door tekenwijze
  - nummering en benaming van de groepen met geslacht, soort en eventueel variëteit; geen informatie over positionering en aantal van de soorten en variëteiten binnen de groep.

Overzicht gebruikte houtsoorten.
In totaal omvatten de 20 beoordeelde plannen: 53 geslachten houtige planten met 497 soorten en variëteiten (87 soorten coniferen / 410 soorten loofbomen). [Opgemerkt wordt dat na een verdere beoordeling en toewijzing van de boomnamen aan de huidige botanische namen, er sprake kan zijn van een vermindering van het aantal gebruikte boomsoorten.]
- Geslachten met het grootste aantal gebruikte soorten en variëteiten (meer dan 20 tot 78): Quercus, Fraxinus Crataegus, Acer, Robinia, Tilia, Sorbus, Ulmus;
- Geslachten met een gemiddeld aantal gebruikte soorten en variëteiten (tussen 8 en 17): Pyrus, Populus, Betula, Aesculus, Prunus, Salix; Picea, Abies, Pinus, Thuja, Juniperus, Chamaecyparis;
- Geslachten met een klein aantal gebruikte soorten en variëteiten (tussen 2 en 7): Alnus, Fagus, Carpinus, Gleditschia, Carya, Corylus, Castanea, Juglans, Malus, Catalpa; Larix, Taxus;
- Geslachten waarvan slechts één soort wordt gebruikt: Ailanthus, Cydonia, Elaeagnus, Gymnocladus, Liriodendron, Magnolia, Paulownia, Platanus, evenals alle gespecificeerde struiksoorten; Cryptomeria, Taxodium, Thujopsis, Tsuga.

Samenstelling van houtopstanden.
Ook zijn de plannen beoordeeld op de samenstelling van de gebruikte geslachten met de grootste diversiteit aan soorten en variëteiten, namelijk:
- Quercus, Fraxinus, Crataegus, Acer, Robinia, Sorbus, Tilia en alle coniferen.
(Alle verdere uitspraken in de analyse hebben uitsluitend betrekking op deze boomsoorten, plus rode beuk/ tulpenboom/zilverpopulier).

De belangrijkste resultaten en bijzondere kenmerken zijn verzameld onder verschillende vragen.
a) Welke houtsoorten komen in alle/bijna alle ontwerpen voor?

- Rode beuk (in alle 20 plannen)
o als zuivere rode beukengroep,
o in combinatie met tulpenboom (meest voorkomend),
o in combinatie met zilverbladigen: schietwilg, witte abeel
o in combinatie met lichtgroen tot geel blad: Gleditschia, Acer negunde, goudwilg
o in combinatie met andere loofbomen zoals Quercus alba, Ulmus glabra piramidealis, Betula nigra.

- Tulpenboom (Liriodendron Tulipifera) (in 17 van de 20 plannen)
o vrijwel uitsluitend als groep met alleen Liriodendron of in combinatie met rode beuk
o een enkele keer in combinatie met es, wilg, robinia, met Quercus Daimio, met linde en paardenkastanje, met rode beuken- en eikensoorten, met Magnolia, met Catalpa

- Piramide-eik (Quercus ped. fastigiata) (in 17 van de 20 plannen)
o overwegend als groep van alleen Qu. ped. fastigiata
o in combinatie met andere Fastigiata-soorten
o in combinatie met andere eikensoorten
o in combinatie met Sorbus americana

- Witte abeel (Populus alba) (in 16 van de 20 plannen)
o overwegend als groep van alleen Populus alba
o in combinatie met andere populierensoorten
o in combinatie met goudwilg, rode beuk
o in combinatie met Salix alba argentea (1x in prob), Salix vitellina en Fagus ferruginea (1x in drue)

- Zilveresdoorn (Acer dasycarpon = saccharinum) (in 12 van de 20 plannen)
o voornamelijk als een groep van alleen Acer dasycarpon
o in combinatie met andere esdoornsoorten
o in combinatie met andere loofbomen (goudeik, es, tamme kastanje, walnoot, els, iep, linde, lijsterbes)

b) Welke houtachtige soorten worden het meest gebruikt voor groepen met één soort? (in 5 of meer van de onderzochte plannen):

Acer dasycarpon (=saccharinum) zilveresdoorn
Acer platanoides Schwedleri Noorse esdoorn, roodbladige scheuten
Negundo aceroides (= Acer negundo) Vederesdoorn
Negundo aceroides fol. var.
Crataegus Paul’s Scarlet meidoorn, dubbele rode bloemen
Crataegus oxyacantha flore rubro pleno meidoorn, dubbele rode bloemen
Fagus atropurpurea rode beuk
Sorbus aucuparia pendula hangende lijsterbes
Lijsterbes spuria (Pyrus heterophylla?)
Lijsterbes micrantha (Sorbus parvifolia?)
Tilia dasystyla Kaukasische linde
Tilia tomentosa zilverlinde
Tilia (americana?) macrophylla Grootbladige (Amerikaanse) linde
Liriodendron Tulipifera tulpenboom
Populus alba + variëteiten zilverpopulier
Quercus pedunculata (=robur) fastigiata piramide eik
Quercus pedunculata aurea goud eik
Quercus alba witte eik
Quercus rubra rode eik
Abies alba zilverspar
Picea (Abies) Nordmanniana Nordmann-spar
Picea (Abies) nobilis edele spar
Picea (Abies) Pichta Siberische spar
Pinus strobus witte den
Taxodium distichum moerascipres
Conclusie: bij loofbomen vooral soorten met een bijzondere bladkleur (rood, zilver, lichtgroen, geel), een bijzonder bloeiaspect (rooddoorn en meidoorn) of een opvallende groeiwijze (hangende lijsterbes, piramideeik).

c) Welke combinaties worden in meerdere ontwerpen herhaald?

- Rode beuk / tulpenboom
Uiteraard nemen de rode beuk en de tulpenboom een bijzondere plaats in. Ze zijn een van de weinige soorten die als “typisch” kunnen worden omschreven, omdat ze zeer vaak en in verschillende uitvoeringen voorkomen. In diverse ontwerpen is het gebruik van rode beuk/tulpenboom geanalyseerd op ontwerpbetekenis, ruimtelijke spreiding etc.:
o in groepjes van één soort koperen beuk/tulpenboom, in het zicht van het gebouw en in duidelijke samenhang met de begrenzing van zichtlijnen
o in gemengde groepen in het zicht van het gebouw en om de doorzichten te accentueren
o Rode beukengroepen als “leitmotiv” langs de rondweg door het park
o Rode beukengroepen als eindpunt van een zichtas
o Rode beuk / tulpenboom onderling verbonden via een zichtas

- Esdoorn
Negundo aceroides / Negundo aceroides fol. arg. var.
Negundo aceroides fol. var. / Negundo aceroides violaceum

- Noorse esdoorn / gewone esdoorn
Acer plat. dissectum / Acer plat. Schwedlerii
Acer pseudoplatanus fol. purpurea / Acer pseudopl. fol. var.
Acer platanoides dissectum / Acer pseudoplatanus fol. var / Acer pseudoplatanus fol. purpureis

- Rode en witte meidoorn: rood/wit bloeiend, dubbel / enkel
Crataegus Paul's Scarlet / Crataegus fl. alba pl.
Crataegus oxyac. fl.rubro / Crataegus oxyac. fl. albo pleno
Crataegus oxyac. fl. albo pleno / Crataegus oxyac. fl. rubro pleno

- Essen
Fraxinus edentata fol. var./Fraxinus aucubaefolia

- Eiken, focus ligt op combinaties van Amerikaanse eiken
Quercus palustris / Quercus coccinea
Quercus palustris / Quercus rubra
Quercus palustris / Quercus alba
Quercus palustris / Quercus coccinea pendula
Quercus imbricaria / Quercus Phellos
Quercus rubra / Quercus monticola
Quercus alba / Quercus alba elongata
Quercus rubra / Quercus alba / Quercus palustris
Quercus monticola / Quercus tomentosa / Quercus olivaeformis

- Eiken cultivars
Quercus sessilflora Louettei / Quercus Sieboldii

- Lijsterbes
Sorbus americana / Sorbus micrantha

- Linden: meestal zilverbladig met grootbladige soorten
Tilia dasystyla / Tilia americana
Tilia macrophylla / Tilia tomentosa

- Coniferen, alleen met coniferen gemengd
Abies alba / Abies nigra
Abies alba / Abies canadensis
Abies excelsa / Pinus strobus
Abies alba / Pinus strobus
Abies Orientalis / Pinus cembra
Pinus austriaca / Pinus strobus
Pinus strobus / Picea pectinata
Picea balsamea / Picea Nordmanniana
Picea alba / Picea nigra
Picea nobilis / Cryptomeria elegans

Behalve de rode beuk/tulpenboomcombinatie en combinaties van verschillende conifeergeslachten, komen alle overige combinaties van verschillende geslachten in een groep slechts in één enkel ontwerp voor.

d) Hoe wordt het gecombineerd? Is er een begrijpelijke werkwijze?

Op basis van aantal: overwegend zijn er combinaties van 2 soorten/variëteiten, minder vaak combinaties van 3 of meer tot maximaal 9 soorten/variëteiten in een groep

Op basis van samenstelling:
- één soort in variëteiten, bijvoorbeeld
Acer pseudoplatanus fol. purpurea / Acer pseudopl. volg. var.
Acer rubrum / Acer rubrum coccineum / Acer rubrum tomentosum
Crataegus punctata aurea / Crataegus punctata rubra
Fraxinus excelsior asplenifolia / Fraxinus excelsior simplicifolia / Fraxinus excelsior mixta
Robinia hispida / Robinia hispida macrophylla / Robinia hispida complexa / Robinia hispida inermis
Sorbus aucuparia pendula / Sorbus aucuparia fol. var.

- verschillende soorten van een geslacht, bijv.
(nadruk ligt op groepen eiken: ongeveer 100 verschillende combinaties, komt ook overeen met het grote aantal aan soorten en variëteiten in “Arboretum Muscaviense”)
Acer dasycarpon / Acer platanoides Dissectum / Acer pseudoplatanus fol. var.
Crataegus lobata / Crataegus prunifolia / Crataegus Watsoniana
Fraxinus pensylvanica / Fraxinus pubescens / Fraxinus arbutifolia
Quercus alba / Quercus rubra / Quercus coccinea / Quercus palustris / Quercus ped. Concordia
Robinia viscosa / Robinia pseudoacacia aurea
Sorbus americana / Sorbus Neullyi / Sorbus alpina / Sorbus nepalensis / Sorbus intermedia
Tlia tomentosa / Tilia americana / Tilia pubescens
Pinus strobus / Pinus pinaster
Pinus austriaca / Pinus strobus

- één soort in variëteiten + nog een andere soort, bijv.
(meestal één soort met contrasterende variëteiten in bladvorm, -kleur, bloei + een andere soort als aanvulling)
Acer platanoides Schwedleri / Acer platanoides laciniatum / Acer pseudoplatanaus fol. var.
Crataegus oxyacantha fl. / Crataegus oxyacantha fl
Quercus alba / Quercus alba elongata / Quercus macrocarpa
Robinia pseudacacia aurea / Robinia pseudacacia monophylla / Robinia Decaisneana
Sorbus aucuparia pendula / Sorbus aucuparia fr. luteo / Sorbus americana

- gemengde groepen uit verschillende geslachten met soorten en variëteiten
(in totaal aanzienlijk minder combinaties dan die uit één geslacht met soorten en variëteiten, slechts ongeveer een kwart van alle combinaties), b.v.
Acer dasycarpon / Ulmus purpurea / Ulmus sibirica
Acer pseudoplatanus Leopoldii / Robinia pseudacacia aurea / Quercus alba
Quercus tinctoria / Quercus obtusiloba / Fraxinus excelsior / Robinia viscosa / Amerikaanse lijsterbes
Rode beuk / Quercus alba / Pyrus elaeagrifolia
Acer dasycarpon / Tilia americana / Tilia missisippiensis / Sorbus aucuparia fructo luteo

- combinatie van naaldhout en loofbomen, bijvoorbeeld:
De focus ligt op combinaties met lijsterbes (Petzold beveelt onder meer alle bomen en struiken met rode en witte bessen aan als qua kleur bijzonder geschikt voor combinatie met coniferen).
Abies Douglasii / Sorbus aucuparia pendula
Pinus strobus / Sorbus aucuparia
Picea Fraserii / Sorbus Aria
Abies alba / Sorbus micrantha
Picea balsamea / Pinus strobus / Sorbus intermedia
Picea nobilis / Juniperus virginiana / Sorbus aucuparia pendula
Picea nobilis / Biota Orientalis glauca / Lijsterbes americana
Abies alba / Abies canadensis / Abies Menziesii / Picea balsamea / Picea Nordmanniana / Thuja Warreana / Juniperus oxycedrus / Sorbus aucuparia pendula

Combinaties met Lijsterbes en Betula:
Abies alba / Betula excelsa / Sorbus hybrida
Picea reginae Amaliae / Sorbus nepalensis / Betula tristis
Picea pichta / Sorbus alpina / Betula populifolia laciniata
Abies Orientalis / Cupressus Nutkaensis / Betula purpurea grandis

Combinaties met Crataegus:
Crataegus coccinea / Pinus strobus

Combinaties met Quercus:
Piramide-eiken / Taxodium distichum
eiken / dennen

Combinaties met Acer:
Picea nobilis / Thuja Menziesii / Negundo aceroides fol. var.
Combinaties met Salix:
Pinus Cembra / Salix aurea pendula
Abies alba / Salix nigra

Combinaties met Populus:
Abies canadensis / Abies Menziesii / Populus gracea pendula

Andere combinaties
Essen/linde/naaldhout

Conclusies

- Met ongeveer 500 gespecificeerde soorten en variëteiten (in 20 plannen) kan men spreken van een grote diversiteit aan boomgebruik in de planning van Petzold.

- “Typische” (terugkerende) houtachtige soorten zijn: rode beuk, tulpenboom, piramide-eik, zilverpopulier, zilveresdoorn. Al deze bomen hebben een opvallende groeiwijze en/of een bijzondere bladkleur.

- Als “typische” (terugkerende) combinaties zijn geanalyseerd:
  - rode beuk / tulpenboom
  - esdoorn in variëteiten
  - rode meidoorn en witte meidoorn in variëteiten
  - essen in soorten en variëteiten
  - eiken, focus op combinaties van diverse Amerikaanse eiken
  - linde bomen, vooral combinatie van grootbladige soorten met zilverbladige
  - zuivere conifeergroepen

- Het ‘typische’ schuilt echter eigenlijk in het bijzondere en in de diversiteit:
  - 430 verschillende combinaties van bomen in één groep (gebaseerd op de soort Acer, Crataegus, Fraxinus, Quercus, Robinia, Sorbus, Tilia in 20 geëvalueerde plannen)
  - 92% van deze combinaties verschijnen in slechts één ontwerp

- Als Petzolds benadering van combinaties komt naar voren:
  - Groepen van één soort met variëteiten
  - Groepen van verschillende soorten van een geslacht
  - Groepen van één soort met variëteiten in combinatie met een andere soort
  - Tamelijk zeldzaam: gemengde groepen soorten en variëteiten uit verschillende geslachten
  - Vrij zeldzaam: gemengde groepen hardhout- en zachthoutsoorten

Tot zover de analyse van de toepassing van de boomsoorten in de plannen.

Het gebruikte sortiment

Met betrekking tot het gebruikte sortiment merkt het onderzoek op:
Het door Petzold voorgestelde bomensortiment voor gebruik in tuin en park is zeer divers en bestaat niet alleen uit taxa die zijn beschreven in de lijst van het "Arboretum Muscaviense" (1864). Nieuwe introducties in de boomkwekerij, selectie en veredeling door hoveniers in historische parken werden al snel toegepast. Door de gegevens over de introductie van houtige gewassen of de productie van cultivars en de keuze van soorten in de beplantingsplannen te vergelijken, wordt duidelijk dat een groot deel van de gebruikte taxa pas halverwege de 19e eeuw werd geïntroduceerd of gekweekt en er daarom weinig tot geen ervaring zal zijn geweest met het gebruik van die boom op een dergelijke standplaats.
Hoewel Petzold een grote diversiteit aan soorten en variëteiten toepast, komen enkele soorten opvallend vaak voor. Acer-Ahorn (41); Aesculus-Kastanie (14); Alnus-Erle (13); Berberis-Sauerdorn (21); Castanea-(Ess-)Kastanie (11); Cerasus-Kirsche (14); Crataegus-Dorn (38); Fagus-Buche (11); Fraxinus-Esche (41); Gleditschia-Gleditschie (7); Magnolia-Magnolie (9); Pirus-Birne (15); Populus-Pappel (13); Quercus-Eiche (98); Robinia-Robinie (32); Salix-Weide (14); Sorbus-Mehlbeere (27); Spiraea-Spierstrauch (7); Tilia-Linde (25); Ulmus-Ulme (30).
En ook Abies, Tanne (bei Petzold Fichte gemeint) (11), Biota (heute Thuja), Lebensbaum (8), Chamaecyparis-Scheinzypresse (8), Cupressus-Zypresse (8), Juniperus-Wacholder (13); Picea-Fichte (bei Petzold Tanne)(14), Pinus-Kiefer (20); Thuja (Biota)-Lebensbaum (11).

Tijdens het onderzoek werd duidelijk dat Petzold in zijn werkplannen uitsluitend de bomen met botanische of informele namen benoemde, nabij de voorziene standplaats. Heesters zijn in de plannen opgenomen met een zeer klein aantal soorten en variëteiten en vooral in de directe omgeving van het gebouw. Over het geheel genomen konden daarvan zeer weinig soorten en vrijwel geen variëteiten worden geregistreerd, hoewel er in de publicaties en catalogi een schat aan variëteiten te vinden is, vaak met aanbevelingen voor gebruik. De heesters werden blijkbaar flexibel geïntegreerd in het totaalontwerp tijdens de uitvoering.

Literatuur

In de literatuur zijn wel enkele opmerkingen van Petzold te vinden met betrekking tot zijn opvattingen over de toepassing van heesters.
„Für das gesellige Zusammenleben der Sträucher hat sich keine bestimmte Regel auffinden lassen; die Natur scheint bei ihrer Vertheilung ganz willkürlich verfahren zu sein und nur auf den passenden Boden Rücksicht genommen zu haben.“ (Petzold, E.: Die Landschaftsgärthnerei. Leipzig, 1888 S.155)
[Er is geen specifieke richtlijn te geven voor het groeperen van struiken; in de natuur lijkt de verdeling vrij willekeurig te zijn en alleen rekening te houden met de juiste bodem.]
„Baum- und Straucharten mit farbigem Holz fallen im Winter angenehm ins Auge und werden am passendsten, und zwar in grösseren Massen, am Rande der Pflanzung, wenn sie sich auszeichnen sollen. Besonders schön sind in dieser Beziehung Zusammenstellungen von Hartriegelarten (Cornus alba und C. sibirica) mit der Goldweide, oder mit Schwarzdorn und Immergrün. Bäume und Sträucher mit zierenden Früchten (Sorbus, Crataegus, Berberis) vertheilt man aus gleichem Grunde gern, bald einzeln, bald gruppenweise an die Pflanzungssäume.“ (Petzold, E.: Die Landschaftsgärthnerei. Leipzig, 1888 S.157)
[Boom- en heestersoorten met gekleurde stammen en twijgen zijn in de winter een lust voor het oog en worden als beste, in grotere massa, aan de rand van beplantingsgroepen geplaatst om op te vallen. Bijzonder mooi in dit opzicht zijn combinaties van kornoeljesoorten (Cornus alba en C. sibirica) met goudwilg, of met sleedoorn en wintergroen. Om dezelfde reden worden bomen en struiken met sierlijke vruchten (Sorbus, Crataegus, Berberis) vaak in de rand verspreid, soms individueel, soms in groepen.]

Verder merkt Petzold nog op: „Am besten gedeihen Nadelhölzer, wie wir schon bei der Erwähnung der gemischten Waldbestände sahen, mit Laubholz vereint,…, auch solche Pflanzungen, die später nur aus Nadelholz gebildet werden sollen, anfänglich mit Laubholz gemischt zu pflanzen, .. “ und im Zuge der Pflanzung den Nadelhölzern Laubhölzer beizumischen, um die anfänglich großen, „…die bei der zerstreuten Pflanzung der jungen Bäume…“ als „…unangenehm..“ empfundenen Abstände zwischen den Nadelhölzern auszugleichen.” (Petzold, E.: Die Landschaftsgärthnerei. Leipzig, 1888 S.157)
[Naaldhout gedijt het best, zoals we al zagen bij het noemen van gemengde bosopstanden, in combinatie met loofhout,..., ook in die beplanting die later uitsluitend uit naaldhout zullen bestaan is in het begin loofhout te mengen,.. "ook om onaangenaam grote afstanden tussen jonge naaldbomen in de eerste tijd door loofhout op te vullen“]

Specifiek ter verhoging van vormgeving en effect van naaldhout adviseert Petzold dat: „…man Exemplare … verschiedener Grösse…“ und „…Nadelbäume mit Nadelsträuchern vermischt anwendet;..“ und „…die Pflanzungen sich nicht zu sehr dem Weg nähern…“. Ein wichtiger Aspekt ist vor allem, dass „…sich die Bäume nicht gegenseitig im Weg stehen und sie „….müssen Raum behalten, sich auszubreiten, da das Haupterfordernis für die Schönheit eines konischen Nadelbaumes ist, dass er vom Boden aus bezweigt und der Stamm nicht sichtbar ist.“ (Petzold, E.: Die Landschaftsgärthnerei. Leipzig, 1888 S.158-159)
[“…men gebruik maakt van soorten …van verschillende grootte...” en “…naaldbomen en naaldheesters mengt;..” en “…de beplanting niet te dicht bij het pad plaatst..”. Bovenal is een belangrijk aspect dat "...de bomen elkaar niet in de weg zitten en dat ze "...ruimte moeten houden om te kunnen uitgroeien in de breedte, aangezien de belangrijkste vereiste voor de schoonheid van een conische conifeer is dat hij vertakt vanaf de grond en de stam niet zichtbaar.]

SB4

Specialisten in Groen Erfgoed